ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2016. november / XXVIII. évfolyam 9. szám

szombat



Kis zsidó dylanológia

Bob Dylan irodalmi Nobel-díjas

Zsidó múzeumok: Berlin, Varsó, Budapest

Mi lesz veled, Rumbach?

Interjú Görgey Gáborral







szombat

– fényt vet világunkra!

Engedje meg magának a hagyományos újságolvasás kényelmét!
Fizessen elő a Szombat folyóiratra 2017-ben is!

Előfizetőink közt értékes ajándékokat sorsolunk ki:

- két 10.000 forintos Libri könyvcsomagot,
- egy 2017-es Bálint Ház hűségkártyát,
- egy negyed éves bérletet a Bálint Ház edzőtermébe,
- tíz jegyet a Cirkogejzir moziba.

Az éves előfizetés ára változatlanul 5950 Ft.
Ha partnerünk lenne értékteremtő munkánkban, kérjük,
hogy adományával is támogasson bennünket. Köszönjük a segítségét!
Hazai előfizetési lehetőségek: csekken, vagy átutalással
Bankszámlaszámunk: MAZSIKE Szombat Szerkesztősége,
OTP Bank, 11709002-20066703

Külföldi előfizetés:
Éves előfizetési díj 50 Euro vagy 70 USD
IBAN számlaszám: HU45117090022006670300000000
SWIFT: OTPVHUHB
Utalhat Paypal-on is: https://www.paypal.com

Előfizetéssel kapcsolatos kérdések, további tájékozódás, előfizetői csekk kérése:
info@szombat.org címen vagy a +36-1-311-6665-ös telefonszámon.





TARTALOM

4 | NOBEL-DÍJ
Kis zsidó dylanológia – Bob Dylan irodalmi Nobel-díjas

6 | BEVÁNDORLÁS
Soós Eszter Petronella: Migráció, identitás és liberális demokrácia – avagy a történelem visszatér

10 | 100 ÉV
Schweitzer Gábor: Magyar-Zsidó Múzeum – anno 1916

14 | AZ EGYÜTTÉLÉS HÁZA
Gadó János: A kiállítás fantomja

18 | AMI VAN – AMI KELLENE
Török Petra: Közönséget teremteni, közösséget építeni – A Magyar Zsidó Múzeum új utakon

20 | EMLÉKHELYEK ORSZÁGSZERTE
Zsidó(s) múzeumok és tárlatok Pesten és vidéken

22 | KOMMENTÁRMUZEOLÓGIA
Szarka Zsuzsanna: Nem csak kincseskamra



14–17. A KIÁLLÍTÁS FANTOMJA

24 | METAHISTORIKUS
Klein Rudolf: Zsidóság és emlékezés – Kortárs múzeumok Közép-Európában

28 | MEGAMÚZEUM
„Csak nagyon idealisták hihették, hogy ez a projekt megvalósul” – Interjú Barbara Kirshenblatt-Gimblettel (Gadó János – Szántó T. Gábor)

32 | MEGBÉLYEGZETTSÉG
„Szeretjük a magyar szenvedéstörténetet speciálisnak tekinteni” – Görgey Gáborral beszélget Várnai Pál

33 | SZÉPIRODALOM
Weiner Sennyey Tibor: Aleppó

szombat

2016. november
5777. hesván

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenthe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Csáki Márton,
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári,
Pályi Márk, Rubin Eszter,
Schranez Rebeka, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2016. október 19-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

KIS ZSIDÓ DYLANOLÓGIA

Bob Dylan irodalmi Nobel-díjas

A Svéd Királyi Akadémia Bob Dylan amerikai költőnek, zenésznek, énekesnek ítélte a 2016-os irodalmi Nobel-díjat „új irodalmi kifejezésmódjai miatt, amelyekbe beépítette a nagy amerikai zenei hagyományokat". Mi azonban nemcsak ezért szeretjük. Dylan a zsidó forrásokból is merített, megmutatjuk, mit honnan.

Mi Bob Dylan művészetét, dalszövegeit az elmúlt ötven évben sokan és sokféleképpen igyekeztek értelmezni avagy megfejteni – egyes megközelítések szerint például Dylan misztikus anekdotáiban a folkzenén keresztül feltárulnak az amerikai lét és történelem rejtett mélységei. Mások szerint a klasszikus nyugati irodalom és gondolkodás mestere ő, míg egyesek a zen buddhista filozófiát vélik felfedezni munkáiban. Megint mások a próféta, a modern trubadúr vagy a „nemzedékének lelkiismerete" jelzőket aggatták rá. Bob Dylan dalszövegeivel foglalkozó magyarázatok és megfejtések olyan komoly mennyiségű irodalmat jelentenek már napjainkban, hogy *dylanology*[1] néven már külön „tudományágat" is képviselnek.

Seth Rogovoy a *Bob Dylan: Prophet, Mystic, Poet* című könyvében arra tesz kísérletet, hogy Dylan dalszövegeit a zsidóság szemüvegén keresztül értelmezze. Ennek alapja – Dylan zsidó származásán túl – az a széles körű merítés lehet, amely Dylan művészi tevékenységére annyira jellemző. Nála akár egy dalon belül is találhatunk utalást vagy idézetet Shakespeare-től, a francia szimbolizmusból, bluessztenderdekből és – nem utolsósorban – a Bibliából. Egy biztos: a Biblia mint inspiráció forrás, illetve a vallásban, vallásokban való identitáskeresés végigkíséri az 1941. május 24-én született Bob Dylan pályafutását. Hogy tekinthetjük-e őt zsidó művésznek, azt alighanem mindenkinek magának kell eldönteni. Dylan ebben a kérdésben, mint általában, nem siet a segítségünkre. „Nem tartom magam zsidónak vagy nem zsidónak… és nem vagyok elkötelezettje egy hitvallásnak sem. Mindegyikben hiszek és egyikben sem" – nyilatkozta egyszer. (Ebbe belefért, hogy a hetvenes években keresztény hitre tért, és három, ilyen szellemiségű albumot jelentetett meg *Slow Train Coming, Saved, Shot of Love* címekkel, majd később ismét zsidó vallásos körökben mutatkozott. – A szerk.)

Mint ismeretes, Dylan *Robert Allen Zimmerman* (héber neve egyébként *Sabtai Ziszl ben Avraham*) néven született, Odesszából bevándorolt szülők gyermekeként Duluthban, Minnesota államban. Apja, Abe Zimmerman a helyi B'nai B'rith elnöke, míg anyja a helyi Hadassah (a nőszervezet) vezetője volt. Robert gyermekkorában részesült zsidó oktatásban, a nyári szüneteit általában a wisconsini Herzl-táborban töltötte. Mint egy interjúban elárulta, bár micvójára a városban hirtelen a semmiből megjelent brooklyni rabbi készítette fel. Jóllehet, az otthonról tizennyolc éves korában elszökött fiatal gitáros később

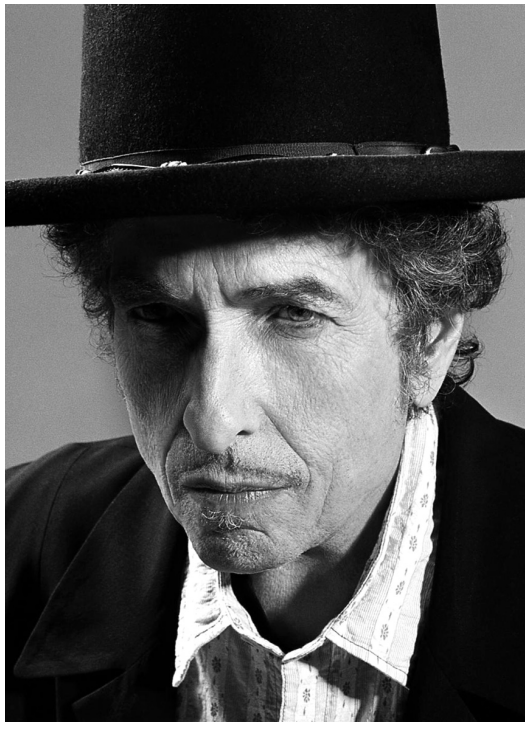
távolról sem Shlomo Carlebach (a gitározó rabbi) útját követte, a saját zsidó gyökereitől sosem került igazán messze.

Hogy mennyire nem, azt egyik első dala, a Hava Nagila egy rövid paródiája is példázza. Később természetesen a zsidó Biblia, a Tanakh történetei is megjelennek szövegeiben, legelőször a *Highway 61 Revisited* (Visszatérés a 61-es útra) című dalában, melynek kezdő versszaka az Akéda (Izsák feláldozása) történet egy újszerű elbeszélése.

Oh God said to Abraham, "Kill me a son"
Abe says, "Man, you must be
puttin' me on"
God say, "No." Abe say, "What?"
God say, "You can do what you
want Abe, but
The next time you see me comin'
you better run"
Well Abe says, "Where do you want
this killin' done?"
God says, "Out on Highway 61"

Az Úr mondta Ábrahámnak: „Áldozd
fiad nekem."
Abe mondta, „Ember, most szórakozol
velem."
Az Úr mondta „Nem." Mire Abe: „Hogy?"
„Tégy ahogy akarsz, Abe, de csak
hogy tudd,
Ha legközelebb jönni látsz, jobb lesz,
ha futsz."
Kérdezte Ábrahám: „Hol áldozzak
akkor?"
Mondta az Úr: „Kinn a 61-es úton."

A dal szövegében Dylan személyes emlékei keverednek a blues- és folkkultúra elemeivel. Mint tudjuk, Dylan apját szintén Abe-nek hívták, a 61-es út pedig, amit szokás a blues országútjaként is emlegetni, alig néhány mérföldre a Zimmerman család otthonától futott. Bár a Tóra és a kapcsolódó midrás irodalom is kiemeli, hogy Ábrahám az Örökkévaló parancsát szó nélkül indult el teljesíteni, Dylan ötlete az Istennel vitázó, feleselő Ábrahámról kifejezetten zsidó látásmódot tükröz – gondoljunk csak példaként Tóbiás monológjaira a *Hegedűs a háztetőn*-ből. Ha azonban Ábrahám a dalban Abe Zimmerman, akkor Dylan nem más, mint Izsák – az áldozat. Életrajzi vonatkozást ennek magyarázatára is találunk.



A szerző maga számol be *Krónikák* című önéletrajzi könyvében arról, hogy ekkortájt miként érezte áldozatnak magát a körülötte kialakult tömeges bálványozás miatt.

All Along the Watchtower (Mindvégig az Őrtoronyban) című dalában számos egyértelmű utalást találhatunk Ézsaiás próféta egyik látomására.[2]

Dylan ezt a dalt motorbalesete utáni visszavonult korszakában írta, ebben az időszakban napi rendszerességgel olvasta a Bibliát. A dal legelőször a 67-es *John Wesley Harding* című lemezére került fel, de igazán népszerű Jimi Hendrix feldolgozása révén lett.

Nagy valószínűséggel a szombati atyai áldás egy költői interpretációjáról beszélhetünk a *Forever Young* (Örökre fiatal) című dal esetében. Dylan betold egy Jákob álmára utaló részt is *(May you build a ladder to the stars / And climb on every rung – Bárcsak az égig építenél létrát / És megjárnád minden fokát),* amellyel saját fiához, az azóta komoly zenei karriert befutott Jakob Dylanhez kapcsolja a szöveget.

Not Dark Yet (Még nincs sötét) című dalában, tudatosan vagy sem, a Pirkei Avotból idéz *(Akaratod ellenére születtél e világra. Akaratod ellenére mész is el.* Pirkei Avot 4:29), szinte szó szerint. Nem lehetetlen, hogy Dylan ismerte a szöveget, ugyanis egy időszakban rendszeresen vett leckéket – általában a Chabad irányzathoz tartozó – rabbiktól.

Végezetül megemlíthetjük még Izraelről szóló dalát, a *Neighborhood Bully*t (Kötekedő fickó). Dylan a dalban illusztrálja az ellenséges nemzetek által környékezett ország helyzetét a Közel-Keleten, akik cinikusan agresszornak kiáltják ki az államot, amely pusztán a megmaradásért küzd.

Rogovoy könyvében az eddig felsoroltakon túl még számos dalban[3] talált (releváns és kevésbé releváns módon) zsidó vonatkozást. Mint azt megfigyelhetjük, a Biblia történetei mindig is foglalkoztatták Dylan fantáziáját, amely számára épp úgy történetek és mesék tárháza, mint azok a régi folk balladák, amelyekkel megismerkedve elindult zenei pályáján. Ő mindezeket magába szívta, és később a saját képére formálva teremtette meg egyedi és rendkívül gazdag szövegvilágát, amely nélkül a huszadik század popkultúrája szinte elképzelhetetlen.

Illyés Bence

Seth Rogovoy: Bob Dylan's 10 Most Jewish Songs (Forward.com) c. cikke nyomán

JEGYZETEK

1 Maga a kifejezés A. J. Weberman politikai aktivistától származik, aki megszállott Dylan-rajongóként kutatta a dalokban megbújó mélyebb jelentéseket. Szintén tőle származik az ún. *garbology* kifejezés is, ami az emberek szokásait a szemetük alapján kimutató „tudományt" jelenti. Weberman ezt a módszert Dylan esetében is éveken át alkalmazta, aki egy találkozásukkor ezt egy pofonnal jutalmazta. Természetesen a dylanológiának vannak komoly képviselői is, csak néhány név: Michael Gray, Derek Barker, Clinton Heylin, Sean Wilentz.

2 Ézsaiás 21:8–9.

3 Néhány még a teljesség igénye nélkül: *Gotta Serve Somebody* (Valakit szolgálni kell), melyben Józsué könyvére (24:14–15) utal; *Everything Is Broken* (Minden eltörött) kabbalista gondolatot fedezhetünk fel benne; *With God on Our Side* (Isten velünk van), melyben a Soá áldozatairól is megemlékezik.

Soós Eszter Petronella

MIGRÁCIÓ, IDENTITÁS ÉS LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA

– avagy a történelem visszatér

A migráció témája – nem nagy megállapítás – garantált aknamező, nemcsak a magyar belpolitikai viták közismert természete miatt, hanem azért is, mert alapvető identitáskérdéseket boncolgat: kik vagyunk mi? Mitől vagyunk azok, akik? Egyáltalán: ugyanazok akarunk-e maradni, akik vagyunk? Hogy tudunk nyitottak és szolidárisak lenni az identitásunk veszélyeztetése nélkül? Mennyi jövevényt tudunk tisztességesen befogadni és nemcsak integrálni, de valamilyen formában asszimilálni, vagyis a közösségünk egyenrangú, résztvevőjévé, a közös értékeinket osztó tagjává tenni? Melyek a közös értékeink, mitől vagyunk „mi" egy közösség? Ezek természetes és jogos emberi kérdések. Az önazonosság alapvető problémáit, ha tetszik, a nyugati lét alapjait boncolgatják, s most történelmi kihívást intéznek a liberális demokrácia híveihez.

Ha egy pillanatra ki tudunk lépni a „kerítésépítő gonoszok" vs. „migránssimogatók" – a helyzet súlyához képest – végtelenül kisszerű belpolitikai dichotómiájából, azt láthatjuk, hogy ezeket a kérdéseket nemcsak mi, magyarok tesszük fel magunknak (már amikor...), hanem a nálunk sokkal inkább migrációs célországnak számító, a muszlim migrációval kapcsolatban már eddig is komoly tapasztalatokkal bíró Franciaország, s természetesen más nyugat-európai nemzetek is.

A francia helyzetet jól ismerve azt mondhatom, hogy a francia nemzeti identitás válságáról beszélni nem a valóságtól elrugaszkodott dolog, válságjelenségekről beszélni pedig objektív tény. Napjainkban a franciák is gondolkodnak azon, hogy a liberális demokrácia és a francia köztársasági eszme mennyiben semleges keret (semennyire), és mennyiben olyan uralkodó értékrend, amely addig képes tartósan összefogni a társadalmat, amíg a francia társadalom minden tagja elfogadja azt – vagy amíg a köznevelés lassan 150 esztendős, kifejezetten erre a célra kitalált intézményrendszerén keresztül sikerül a társadalom minden tagjának megtanítani, mit is kell közös értékrendként elfogadni. De mi történik akkor, ha a demokratikus politikai közösség néhány alkotóeleme – más és más okokból kifolyólag – egyszer csak úgy véli, hogy ez a keret már nem elegendő, vagy egyáltalán nem elfogadható?

Nem véletlenül agonizálnak a franciák most azon, hogy a „franciaországi iszlám" helyett felülről, államilag és megfontoltan a köztársasági értékrenddel kompatibilis „francia iszlámot" szervezzenek, és nem véletlenül próbálkoznak a muszlim közösséget mindenféle régi-új módszerrel bevonni a párbeszédbe. Pontosan tudják, hogy a Francia Köztársaság csak a köztársasági értékrend iránt tudatosan elkötelezett *citoyen*-ekkel, az ő aktív részvételükkel működtethető, egyébként bukásra és pusztulásra van ítélve. Aktív elfogadás és támogatás nélkül eltűnés vagy átváltozás várhat az állam és egyház, vallás és politika szétvá-



Calais – a dzsungel. Angliába igyekvő migránsok sátorvárosa

lasztásának radikális francia modelljére, amely mára szinte teljes egészében a privát szférába utalja a vallásos érzületet és a vallásos megnyilvánulásokat. Mi lesz a mai francia identitással, ha igazak azok az ittott hallható feltételezések, miszerint éppen a szekularizáció szigorú francia modellje okozza a kiugróan erőteljes muszlim radikalizációt, azt, hogy egyes, magukat elnyomottnak érző muszlimok akár fegyverrel is a hazájuk ellen fordulnak? Engedhet-e ebben a Francia Köztársaság, és ha enged, ugyanaz a Francia Köztársaság marad-e, mint volt? Meg lehet-e változtatni egy nemzet identitását, értékrendjét egyik pillanatról a másikra? Meg lehet-e mondani egy nemzetnek, mint egy embernek, hogy „ma ilyen voltál, holnaptól ilyen légy”?

A dilemma hatalmas, ezért sarkítom a kérdést. De a tét is óriási. Hiszen ott van a migrációhoz – részben – kapcsolódó terrorizmus dolga, amely ugyancsak a liberális demokrácia és a francia emberi jogi gondolkodás értékeit kóstolgatja. Hogyan tud az állam biztonságot garantálni a polgárainak az – alapvető értéknek számító – privát szféra és a magántitok sérelme nélkül? A 9/11 utáni amerikai, de bizony a legfrissebb francia tapasztalatok is azt mutatják, hogy sajnos szinte sehogy. Néhány hónapja a francia hatóságok is immáron valós időben (!) figyelik mindenféle algoritmusokkal a teljes francia internet-forgalmat, ami annyira elképesztően széles megfigyelési kör, hogy talán még az amerikai NSA is megirigyelhetné. A franciák most joggal teszik fel a kérdést: hol marad az ártatlanság vélelme, mint örök jogelv, ha egyszer a szabályozás azt üzeni, hogy az egész társadalom potenciálisan terrorgyanús (ráadásul egy olyan országban, ahol a titkosszolgálatok magán- és politikai célokra használata nem idegen a politikai elit erkölcseitől)? Felszámolja-e az emberi jogi elveket, ha egy vezető elnökjelölt kizárólag a „gyanússáguk” okán visszakézből zárt táborokba, börtönökbe küldene embereket, nehogy később bűncselekményeket, terrortámadásokat kövessenek el? Ezek a kőkemény viták tabukat lépnek át, kiengedik a szellemet a palackból. És igen, abban a Franciaországban zajlanak, amely az emberi jogok hazájának tekinti magát. Abban a Franciaországban, amely ha úgy látja jónak, maga is kerítést épít a migránsok feltartóztatása céljából, s amely csak éppen egy kicsivel lelkesebb az új jövevények befogadása dolgában, mint a magyar miniszterelnök (pont annyira, hogy François Hollande politikáját ne lehessen Orbán Viktoréval egy napon említeni – de csak éppen pont annyira).

A liberalizmus és a többségi demokrácia értékei könnyen szembekerülhetnek egymással.

A muszlim migráció, és annak kisebbségi diszfunkciója, az iszlamista terrorizmus tehát, tetszik, nem tetszik, mindenképpen valamiféle kihívást fogalmaz meg az emberi jogi kerettel és a liberális demokráciával szemben, Magyarországon éppúgy, mint Franciaországban vagy éppen Belgiumban. Hol a szélsőjobb és a migrációellenes jobboldali populizmus soha nem látott erősödése által jelentkezik ez a kihívás, hol a közös értékek, az emberi jogi alapelvek nyílt, immáron *mainstream* megkérdőjelezése, hol pedig az integráció és az asszimiláció mindenki által ismert egyes problémái által. Ráadásul egy ilyen turbulens, társadalmi változásokat hozó időszakban előfordul, hogy egyenként is védelemre szoruló társadalmi csoportok és kisebbségek fordulnak egymás ellen, gondolva itt különösen az egykori munkásosz-



Párizs, 2016. október – túlterhelt francia rendőrök jobb munkakörülményekért tüntetnek

tály deklasszálódására és folyamatos jobboldali radikalizációjára, vagy éppen a muszlim antiszemitizmus ugyancsak sajnálatos megjelenésére a nyugat-európai, francia, belga külvárosokban. Mi a helyes, morálisan is elfogadható, a liberális demokrácia elveihez méltó álláspont ilyenkor? Hogyan lehet az egymással szemben álló kisebbségi csoportokat különkülön és együtt is a liberális demokrácia mögé felsorakoztatni? Védhető-e, támogatható-e az egyik kisebbség a másik sérelme nélkül és fordítva? Hogy kerülhető el az áldozatok oly sokszor emlegetett „kinek rosszabb-versenye”?



Marine Le Pen – csillaga emelkedik

A liberális demokrácia hívei számára tehát Nyugat-Európában, de az Egyesült Államokban is körvonalazódik korunk nagy kérdése: megőrizhető-e a liberális demokrácia az új kihívások, a támogatók és hívek (az aktív, támogató *citoyen*ek) körének erodálódása ellenére? No meg, egy ilyen helyzetben vajon emberi jogi kérdése-e a kulturális önazonosság megőrzése? Ha az, és ha a migráció is emberi jog, a határ pedig jogfosztás, mi történik, ha ezek a jogok ütköznek? Lehet-e erről a problémáról címkézés-mentes demokratikus vitát folyatni úgy, hogy a vita a liberális demokráciába vetett hitet ne erodálja tovább? Érezzük-e, hogy a liberalizmus és a többségi demokrácia értékei könnyen szembekerülhetnek egymással, felrobbantva azt a keretet, amelyben Nyugat-Európa és az Egyesült Államok a XX. század nagy részét élte? (Nekünk, magyaroknak ezt különösen éreznünk kell, hiszen az október 2-i magyar népszavazás pontosan erről az ütközésről szólt: míg a mai magyar jobboldal mindenféle okokból kifolyólag a „demokrácia” szót tartja erősebbnek és súlyosabbnak a „liberális demokrácia” szóösszetételben, addig a baloldali és liberális elit és értelmiség inkább a „liberális” szóra helyezi a hangsúlyt.)

Ha egy pillanatra kilépünk a magyar kontextusból, a nácizásból és a sorosozásból, felsejlik előttünk a XXI. század kihívása, melyre a jelenleg ismert, XX. századi gondolkodási keretünkben nagyon nehéz koherens és komplex, önazonos válaszokat találni. A francia példa azért nagyon érdekes ebből a szempontból, mert ők aztán bizonyosan nincsenek demokratikus és emberi jogi hagyomány és politikai kultúra híján – mégis nagyon nehezükre esik az útkeresés. Az útkeresés közben vi-

szont a radikális jobboldal és Marine Le Pen, köszöni szépen, máris nagyon jól van, sőt, napról napra egyre jobban érzi magát.

A magyar útkeresés még az oly nehéz franciánál is nehezebb lesz, és nemcsak a demokratikus és emberi jogi hagyomány hiánya okán. A magyar értelmiségnek és a liberális demokrácia magyar híveinek ugyanis először azon kell morfondírozniuk, hogy mit jelent, merre tart a XXI. század elején „a Nyugat", értve ez alatt az Európai Uniót és az Egyesült Államokat takaró transzatlanti világot. Biztos, hogy helytállóak az illúzióink a nyugati értékekkel és a nyugati politikai rendszerekkel kapcsolatban? Biztos, hogy a gyakorlatban is érvényesítenek minden elvet, amelyről beszélnek? (Nem.) Egy visszavonuló, egyre idegenellenesebb Nagy-Britannia, egy nőket molesztáló valóságshow-milliárdossal kokettáló Egyesült Államok, az emberi jogok doktrínáinak határait feszegető Franciaország, egy kvázi-hegemón Németország mellett, no meg egy hatalmas gazdasági válság után ma már nehéz Hegyeshalom felé mutogatva azt mondani a magyar polgárnak, hogy tessék, a „nyugati mintát" kell követni. Hova nyúljunk, mit másoljunk?

A szemünk előtt egy új Nyugat körvonalazódik. A gazdasági nehézségek, a migráció, valamint az iszlamista terrorizmus által felvetett dilemmák azt mutatják, ez a Nyugat nehéz, fájdalmas szülés lesz, s nem fog hasonlítani ahhoz a Nyugathoz, amelyet elképzeltünk, s amelyhez oly sokszor és olyannyira igazodtunk. A változás nem feltétlenül és visszavonhatatlanul rossz dolog, és nem is a Nyugat biztos alkonyát, válságát és végét jelenti – noha mint minden átalakulás, ez is kitermeli a maga pusztulást és halált vizionáló vészmadarait.

Egyszerűen a rendszerváltás utáni átmeneti történelmi időszak végéhez közeledünk. A szemünk előtt szépen lassan felszámolódnak ezen átmeneti korszak szép, őszinte, de sok szempontból naiv illúziói. Ha az elmúlt évek folyamataiból valamit megtanulhattunk, akkor azt biztosan, hogy – szomorú, de – a liberális demokrácia győzelme nem végleges és nem visszavonhatatlan. Az évezredek óta hömpölygő történelem sem ért véget. Sőt: visszatért. Az emberek továbbra is hatalomra és jólétre vágynak, s ezekért a jószágokért harcolnak, hol szóval, hol joggal, hol fegyverekkel. A politika sem halott. Létezik még államérdek, és az államok nem is félnek érvényesíteni, hol több, hol kevesebb ízléssel, persze. Az embereknek sem csak értékeik, hanem érdekeik is vannak, s előfordul, hogy ők sem félnek kiállni értük (vagy azokért a dolgokért, amelyeket érdekeiknek vélnek).

S ha mindez így van, akkor fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy filozofálva – egyfajta konzervatív pozícióba menekülve – elszenvedni, vagy inkább aktívan alakítani és formálni akarjuk-e napjaink visszatérő történelmét? Mert amúgy semmi sincs megírva, semmi sincs előre elrendelve. Ha a liberális demokrácia magyar hívei megértik, hogy korszakhatárhoz érkeztek és felismerik, hogy Orbán Viktor – a gyakorlati válaszai milyenségétől, ízlésességétől, de még az októberi népszavazás eredményétől is függetlenül – mindenki másnál előbb számolt le az illúzióival, s előbb ismerte fel a történelem visszatértét, akkor már előrébb lesznek az elengedhetetlen gondolkozásban, talán még a válaszok megtalálásában is. Az értékeik, a történelem során nem először, ismét nem magától értetődőek, hanem ismét politikai vitákban és csatákban kell megvédeniük őket. A korszellem sem éppen kedvező. Ezt nem kell szeretni, de fel kell ismerni. Aki nem érti tűpontosan, mi van (*sein*), az a *sollen* felé vezető úton is könnyen téved el. Elvégre nem elég az úti célt ismerni, az sem árt, ha tudjuk, honnan indulunk. Ez van.

(A szerző politológus, Franciaország-szakértő)

szombat
Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Tabuk nélkül

Tom Lantos INSTITUTE

A Szombat és a Tom Lantos Intézet
előadás- és beszélgetéssorozata

Hunyadi Bulcsú (Political Capital):
- Hogyan beszéljünk a szélsőjobboldalról?
- Beszéljünk-e a szélsőjobboldallal?

Időpont: **2016. november 2, szerda, 18.00**
Helyszín: **Bálint Ház, nagyterem**

Heisler András (Mazsihisz-elnök):
- Zsidó érdekképviselet: politikai válaszok az antiszemitizmusra

Időpont: **2016. november 29, kedd, 18.00**
Helyszín: **FIGYELEM! Tom Lantos Intézet, konferenciaterem**

Barna Ildikó (tanszékvezető, ELTE Társadalomkutatások Módszertana Tanszék):
- Hogyan mérhető az antiszemitizmus?

Időpont: **2016. december 7, szerda, 18.00**
Helyszín: **Bálint Ház, nagyterem**

Köves Slomó (vezető főrabbi, EMIH):
- Zsidó érdekképviselet: politikai válaszok az antiszemitizmusra

Időpont: **2016. december 12, hétfő, 18.00**
Helyszín: **FIGYELEM! Tom Lantos Intézet, konferenciaterem**

Támogató: The Pincus Fund for Jewish Education

Schweitzer Gábor

MAGYAR-ZSIDÓ MÚZEUM

– anno 1916

„Állíts útmutatókat,
teremts emlékjeleket,
s figyelj az ösvényre,
az útra, melyet megtettél.”
(Jeremiás 31,21)[1]





Büchler Sándor és Bacher Vilmos

Száz esztendővel ezelőtt, 1916. január 23-án nyitotta meg termeit a nagyközönség előtt a Magyar-Zsidó Múzeum a budapesti Hold utca 23. alatti bérház egyik első emeleti lakásában: egy nagyobb és két kisebb szoba várta az érdeklődőket.

Két évtizednyi idő telt el a múzeum megalapításának gondolatától a múzeum megvalósításáig. Noha az 1884. évi Magyar Történeti Ötvösmű Kiállítás látogatói már mintegy negyven zsidó kegytárgyat is megtekinthettek, a *„zsidó gyűjtemények tárának”* létrejötte csak a millenáris kiállítás időszakában, 1896-ban merült fel. Az ezredéves ünnepségsorozat egyházi kiállításán kilencven tárggyal reprezentálta önmagát a hazai zsidóság.[2] Kohn Sámuel, a tudós rabbi-történész irányításával összeállított kiállítási anyag erősen apologetikus szándékkal mutatta be a zsidóságot – hívta fel a figyelmet Toronyi Zsuzsanna –, amennyiben a hangsúly a magyarosodásra és az emancipációra helyeződött.[3]

Szabolcsi Miksa, az Egyenlőség című folyóirat főszerkesztője ekkoriban vetette fel azt a gondolatot, hogy az ezredéves kiállásra beküldött tárgyak egyben tartásával, illetve azok kibővítésével létre kellene hozni a zsidó gyűjtemények tárát, azaz egy múzeumot:

„Be sok tárgy, be sok becsesnél-becsesebb anyag vész el, vagy hever padlásokon és pinczékben, miket ilyen gyűjtemény megmentene a történetnek és melyek tán világosságot áraszthatnak nem egy homályos pontra.”[4]

A felvetés nyomán a múzeum létesítését támogató cikkek jelentek meg az Egyenlőség hasábjain. A kortársak olykor túláradó lelkesedését Silberstein Ötvös Adolf sorai is tanúsíthatják:

„A zsidó múzeumot meg kell csinálnunk, kiváló magyar jelleggel. Megjött az ideje, hogy a zsidó szeretett hazánkban kulturintézeteket teremtsen. Közel az idő, melyben a magyar zsidó gimnázium meg fog nyílni. Ezt előzze meg a magyar zsidó múzeum! Ebből kifolyólag tanszéket kell állandósítani a magyar egyetemeken a ’zsidó tudomány’ tanítására és továbbfejlesztésére.”[5]

A fiatal rabbi-történész, Büchler Sándor ugyanakkor arra hívta fel a figyelmet, hogy a létesítendő múzeumnak a *„történeti érzéket”* kell felkeltenie a magyar zsidóságban: *„Aki majd megfordul*

azokban a termekben, hová az áldozatkészség és gyűjtőkedv elhelyezi a magyar zsidóság kegyeletének tárgyait, a kőbe vésett kútfőket, klenódiumokat, századoktól megviselt magyar, héber, német, latin s szláv nyelvű okiratokat s könyveket, a felekezetünk mostani állapotáról tanúskodó papírokat, ha semmi egyebet, de legalább is azt az egy tanulságot meg fogja ott szerezni az illető, hogy a zsidóság múltját vagy jelenének történetét tartalmazó tárgyakra, bárhol akadjon reájuk, ügyet vessen, megbecsülje, gondozza azokat, mások figyelmét reájuk terelje."[6]

Az a kérdés is felmerült, hogy hol létesüljön a zsidó gyűjtemények tára. Weisz Berthold azt vetette fel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban kellene létrehozni a zsidó *„ereklye-múzeumot"* – hiszen a zsidóság a magyar nemzethez tartozik –, mások viszont azon a véleményen voltak, hogy a Pesti Izraelita Hitközség berkein belül, vagy az Országos Rabbiképző Intézetben kapjon helyet a múzeum.[7] Nyilvánvalóan annak a mögöttes kérdésnek a megválaszolása vezérelte a cikkírókat, hogy kinek is a feladata a zsidó múzeum létesítése: az államot, illetve a nemzetet megtestesítő Magyar Nemzeti Múzeumé, avagy kizárólagosan a felekezeté? Noha a lelkesedés a millenniumi ünnepségek elmúlásával alábbhagyott, a zsidó múzeum létesítésének gondolata nem került le a napirendről. A gondolat ébren tartói közé tartozott Goldschmied Lipót, prossnitzi (ma Prostìvoj, Csehország) rabbi is, aki a külföldi zsidó műtárlatokat bemutató tanulmányában pendítette meg egy budapesti zsidó múzeum létesítését.[8]

A zsidó múzeum támogatói számára fontosak lehettek a külföldi példák. Európában elsőként 1878-ban Párizsban mutattak be judaika gyűjteményt. A magángyűjtemény egyaránt tartalmazott bútorokat, héber kéziratokat és kegytárgyakat. A párizsit az 1886-os londoni judaika kiállítás követte. A kegytárgyak mellett már régészeti leletek és történelmi dokumentumok is helyet kaptak. Az első állandó judaika gyűjteményt 1890-ben a Washingtoni Nemzeti Múzeumban hozták létre a történelmi vallások főosztályán.[9]

Az európai kontinens első zsidó múzeuma pedig 1895-ben Bécsben nyílt meg. A császárváros zsidó múzeuma – mutatott rá Toronyi Zsuzsanna – elsősorban az elveszett zsidó múlt elemeinek összegyűjtésére és skanzenszerű, nosztalgikus bemutatására vállalkozott.[10] A 19-20. század fordulóján Közép-Európa több városában kifejezetten a zsidó művészeti és néprajzi értékek gyűjtését célul maguk elé tűző társaságok alakultak.



Marczali Henrik



Telcs Ede

A frankfurti egyesület a zsidó művészet és zsidó motívumkincs gyűjtésére szakosodott, a hamburgi társaság a zsidó néprajzi tárgyak gyűjtésére vállalkozott. Danzigban (ma Gdansk, Lengyelország) egy magángyűjtemény szolgáltatta a zsidó múzeum alapját. Prágában ugyanakkor a zsidónegyed, Josefov/Josefstadt modernizációja során lebontásra ítélt zsinagógák tárgyi emlékeinek megmentése hívta életre a zsidó múzeumot megalapító egyesületet.[11]

A külföldi minták tehát – tudományos társaságok, múzeumok, kiállítások – Magyarországon is hatást gyakoroltak. Még akkor is, ha bizonyos koncepcionális kérdésekben a múzeum felállításának szorgalmazói még nem jutottak dűlőre. Ezek az alapkérdések leginkább a létesítendő múzeum céljaira, jellegére és gyűjtőkörére vonatkoztak. Kezdetben nem tűnt egyértelműnek, hogy mire is összpontosítson a múzeum: a vallási életet reprezentáló kegytárgyak, a néprajzi vonatkozások, a történelmi múlt írásos és tárgyi emlékeinek, avagy a zsidó vonatkozású szép- és iparművészeti alkotások gyűjtésére, dokumentálására, illetve bemutatására? Sokáig nem is volt gazdája a felállítandó múzeumnak.

Az áttörést az 1909-es esztendő hozta meg, amikor az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) vezetősége Mezey Ferenc, a Magyar Izraeliták Országos Irodája alelnöke kezdeményezésre elhatározta, hogy az IMIT tevékenységét kiterjesztik a Magyar Zsidó Múzeum megalapítására. Arról is döntés született, hogy a múzeum nem önálló intézményként, hanem az IMIT osztályaként fog majd működni. Az IMIT által életre hívott Magyar Zsidó Múzeum Bizottság tagjai közé rabbikat (pl. Bacher Vilmos, Blau Lajos, Venetianer Lajos), tudósokat (pl. Marczali Henrik, Mandl Bernát, Fabó Bertalan) és művészeket (pl. Lajta Béla, Fényes Adolf, Telcs Ede) is

delegáltak.[12] Innentől kezdve intézményesített keretek között, képzett és elkötelezett szakemberek bevonásával folytatódtak az előkészítő munkálatok. A Bizottság a múzeum ügyében felhívást intézett – felekezeti pártállásra tekintet nélkül – Magyarország hitközségeihez, chevráihoz (szentegyleteihez) és felekezeti testületeihez. A támogatást, egyúttal tagtoborzást szorgalmazó felhívás szövegéből immáron eléggé egyértelműen körvonalazódott a múzeum célja, profilja és gyűjtőköre.

„Az új intézménnyel nemcsak a külföld zsidóságának hasonló munkáját kívánta a társulat követni, hanem főképen arra törekedett, hogy a zsidó múlt emlékeinek összegyűjtésével a zsidó szellem alkotóképességét demonstrálva, a hazai zsidóság önérzetét fejlessze és ebben az országban évszázados kulturtevékenységéről, erkölcsi, tudományos, irodalmi és művészi becséről minden másnál ékesebben és hatásosabban beszélő bizonyságot adjon és vele múltunk megismerésének és jelen törekvéseink megbecsülésének jelentős tényezőjét teremtse meg. Szerte ebben az országban hitközségek és chevrák, testületek és imaházak birtokában a magyar zsidóság történeti és néprajzi, művészi és tudományos életének gazdag emléktárgyai hevernek. Tárgyak, melyek mind zsidóságunk szellemi törekvéseiről, lelki áteléseiről, történelmi múltjáról beszélne s melyek összegyűjtve, benső értékének tiszteletreméltó nagyságáról tehetnek bizonyságot s szolgálhatják a tudományt." [13]

A múzeumot tehát mindenekelőtt az önreprezentáció és az önérzet erősítése szolgálatába kívánta állítani a felekezet.[14] A majdani kiállítási anyag vásárlás, valamint magánszemélyek és zsidó intézmények ajándékai révén gyarapodott. Az IMIT évkönyvei számoltak be az anyagi és tárgyi felajánlások alakulásáról. Az 1915. és 1916. évi évkönyvek a múzeum katalógusát is közzé tették.[15] A katalógus átfogó gyűjtőkörönként részletes tárgyleírást adott, ugyanakkor gondosan meg is nevezte az adományozó magánszemélyeket, illetve intézményeket is. Az első átfogó gyűjtőkörbe az ún. vallásrégiségeket, azaz a templomokról, frigyszekrényekről és almemorokról készült ábrázolásokat, a templomi berendezési és szertartási szereket és eszközöket, valamint a családi élethez köthető szertartási tárgyakat sorolták. A második átfogó gyűjtőkörbe pedig az ún. magánrégiségek, vagyis pecsétek, gyűrűk és gemmák, az érem-



A Magyar Zsidó Múzeum bizottsága. Balról jobbra: Mandel Bernát, dr. Kohlbach Bertalan, dr. Fabó Bertalan és dr. Weisz Miksa. Jobbra a Magyar Zsidó Múzeum elnöksége: dr. Mezey Ferenc, Székely Ferenc és dr. Bánóczi József. A háttérben héber kéziratszekrény, szertartási tárgyak és a Winterberg Gyula udv. tanácsos ajándékozta óriási kandeláber (menóra) a XVIII-ik századból

A Zsidó Múzeum megnyitasa alkalmából közölt kép a Múlt és Jövőben jelent meg 1915 augusztusában.
Köszönet az ORZSE Könyvtárának

gyűjtemény, a képzőművészeti és grafikai tárgyak, a ruházat, valamint a családi régiségek kerültek. Az egyes részterületek felelősei arra is gondoltak, hogy a gondjaikra bízott gyűjtemények alakulásáról a nyilvánosságot is tájékoztassák. Ezen publikációk közé tartozott az a gazdagon illusztrált cikksorozat is, amely néhány hónappal a múzeum megnyitása előtt, 1915 augusztusában jelent meg a Múlt és Jövő c. folyóiratban. A múzeumban őrzött magyar zsidó történeti vonatkozású okiratokról, héber kéziratokról és nyomtatványokról Weisz Miksa írása számolt be.[16] A vallásrégiségeket Kohlbach Bertalan mutatta be.[17] Fabó Bertalan, a múzeum őre a könyv-, metszet- és festményállományról nyújtott áttekintést.[18] A zsidó vonatkozású pecsétekről és érmékről Mandl Bernát írása tudósított.[19] Mezey Ferenc bevezető cikke pedig a múzeum nemzeti közművelődés érdekeit is szolgáló kultúrmissziójára világított rá.[20]

A múzeum profiljával, illetve prioritásaival kapcsolatban felmerülő koncepcionális különbségekre utalhat a Múlt és Jövőben megjelenő cikkek sorrendisége, mindenekelőtt az, hogy Weisz Miksa történeti vonatkozásokat áttekintő cikke megelőzte Kohlbach Bertalan vallásrégiségeket bemutató összeállítását. Ez azzal is összefüggehetett, hogy a múzeumot végső soron nem zsidó néprajzi, hanem magyar zsidó múzeumként létesítették.[21] A múzeum létesítésével foglalkozó cikkek és felhívások gyakorta maguk is utaltak a legitimáló erejű történeti narratíva szükségességére és fontosságára.

A Magyar-Zsidó Múzeum hivatalos megnyitása már nem sokáig váratott magára. Az ünnepélyes megnyitóra a nagy világháború második esztendejében, 1916. január 23-án került sor.

A múzeum létrejöttében oroszlánrészt vállaló Mezey Ferenc a következő gondolatokkal adta át a gyűjteményt a látogatóknak: *„A Magyar Zsidó Muzeum ma meg nagyon szerény helyet foglal el intézményeink körében. A nagy és híres múzeumi gyűjtemények mellett pedig meg sem látszik. Sem az ország, sem a társadalom kegyeivel nem dicsekszik. Sőt azok közül is, akik külön jellege iránt áldozatra és segítségre kötelezve volnának, ilyenek hitközségeink, a zsidó testületek, rabbik, tanárok és tanítók közül alig egynéhányan siettek, hogy velünk dolgozzanak. Ám azoknak, akik eszméinket felkarolták, szellemileg és egyéb áldozatokkal támogattak, legyen hála és jutalmazza őket az a tudat, hogy munkánk nem eredménytelen, gyűjteményünk, mely már 1500, közöttük sok ritka tárgyat ölel fel, figyelemre érdemes. (...) E szűk keretből életre induló intézményünk, úgy reméljük, egykor a kegyeletes visszaemlékezés és eszmetermelés becses helye lesz felekezetünknek.”*[22]

A megnyitást követően a múzeum hetenként kétszer – vasárnap és csütörtökön – fogadta a látogatókat. Az első évben körülbelül ezren tekintették meg a kiállítást.[23] Az ideálisnak nem nevezhető Hold utcai lakásból mintegy másfél évtized múltán költözött (kis kitérővel) mai helyére, a Wesselényi és Dohány utca sarkán felépített „kultúrpalotába” a Magyar-Zsidó Múzeum.[24]

JEGYZETEK

1 A mottót Szabolcsi Miksa: Zsidó gyűjtemények tára (Egyenlőség, 1896. augusztus 14.) c. cikkéből vettem át.
2 Lásd Prepuk Anikó: A zsidóság a millenniumon. Századvég, 2000. nyár (17. szám). 89-117.
3 Toronyi Zsuzsanna: Művészet és múzeum. A judaikagyűjtés értelmezési lehetőségei Magyarországon.
Magyar Zsidó Szemle, Új folyam, 6-7. szám. 2009-2010. 170.
4 Szabolcsi Miksa: Zsidó gyűjtemények tára. Egyenlőség, 1896. augusztus 14.
5 Silberstein Ötvös Adolf: Zsidó gyűjtemények tára. Egyenlőség, 1896. augusztus 21.
6 Büchler Sándor: Zsidó Múzeum. Egyenlőség, 1896. október 4.
7 Weisz Berthold: Hol állítsák föl a zsidó ereklye-múzeumot, Egyenlőség, 1896. szeptember 4., Ullmann Pál: Zsidó-magyar múzeum. Egyenlőség, 1896. szeptember 18., továbbá lásd Prekup Anikó: A zsidóság a millenniumon. Századvég, 2000. nyár (17. szám). 89-117.
8 Goldschmied Lipót: Zsidó műtárlatok. Évkönyv, Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest (a továbbiakban IMIT Évkönyv), 1909. 328.
9 Toronyi Zsuzsanna: Történelem és Múzeum. In: „Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”. Tanulmányok a zsidó történetírásról. Főszerk.: Schweitzer József. Bp., Universitas Kiadó – Judaica Alapítvány, 2005. 146-147.
10 Toronyi Zsuzsanna: Művészet és múzeum. A judaikagyűjtés értelmezési lehetőségei Magyarországon.
Magyar Zsidó Szemle, Új folyam, 6-7. szám. 2009-2010. 172.
11 Uo. 172-173.
12 Izraelita Magyar Irodalmi Társulat és Zsidó Múzeum. Magyar Zsidó Szemle, 1910. 184.
13 Felhívás a zsidó múzeum ügyében. Magyar Zsidó Szemle, 1910. 340-341.
14 Lásd Toronyi Zsuzsanna: Útmutató gyűjtemények néprajzi értelmezésére: zsidó néprajzi múzeum? Néprajzi Értesítő. A Néprajzi Múzeum évkönyve. Szerk.: Fejős Zoltán. Bp., Néprajzi Múzeum, 2006. 50.
15 A Magyar-Zsidó Múzeum katalógusa. Első rész. IMIT Évkönyv, 1915. 408-435., A Magyar-Zsidó Múzeum katalógusa. Második rész IMIT Évkönyv, 1916. 391-428.
16 Weisz Miksa: Történeti és kultúrtörténeti emlékek a Magyar Zsidó Múzeumban. Múlt és Jövő, 1915. augusztus. 286. skk.
17 Kohlbach Bertalan: Vallásrégiségek múzeumunkban. Uo. 294. skk.
18 Fabó Bertalan: Kép és képes dísz a Magyar Zsidó Múzeumban. Uo. 298. skk.
19 Mandl Bernát: Zsidó pecsétek és érmek. Uo. 304. skk.
20 Mezey Ferenc: Magyar Zsidó Múzeum. Uo. 284.
21 Kohlbach Bertalan: Vallásrégiségek a Magyar-Zsidó Múzeumban. IMIT Évkönyv, 1916. 248.
22 Megnyílt a Magyar Zsidó Múzeum. Egyenlőség, 1916. január 30.
23 Jelentés a Magyar-Zsidó Múzeum 1916. évi állapotáról. IMIT Évkönyv 1917. 373.
24 Toronyi Zsuzsanna: A magyar zsidó múzeum épületéről. In: Kép-keret. Az identitás konstrukciói. Szerk.: Gantner B. Eszter – Schweitzer Gábor – Varga Péter. Bp., Nyitott Könyvműhely – ELTE Közép-európai Németnyelvű Zsidó Kultúra Kutatócsoport, 2010. 269-280.

Gadó János

A KIÁLLÍTÁS FANTOMJA

A koncepció még nem készült el, de abban a formában már nem is időszerű. Így lehetne jellemezni a Mazsihisz nagyszabású projektjét, az Együttélés Háza nevű kiállítástervezetet.



A Rumbach utcai zsinagóga, ahol az Együttélés Háza kapna helyet

Az Együttélés Háza már a sokadik kísérlet a magyar–zsidó együttélés nagy drámájának bemutatására országnak-világnak. Az első *a Páva utcai Holokauszt Emlékközpont (HDKE)* volt. Az intézményre egy jobboldali kormány (az első Orbán-kormány) szavazta meg a pénzt, amelynek mindig is fontos volt, hogy az antiszemitizmus vádját elhárítsa magától. A kivitelezés viszont túlnyomórészt egy baloldali kormány idején zajlott, amely – jogelődje, az egykori állampárt örökségét maga mögött hagyva – nem rendelkezett történelemképpel, így ambíciója sem volt, hogy ezt a történészekre, muzeológusokra ráerőltesse.

Az akkori Mazsihisz-vezetés holokausztudatosságánál csak kisstílűsége volt nagyobb, s a kiállítás céljaira a Páva utcai zsinagógát jelölte ki. Így a zsinagóga hasznosítása és felújítása is megoldódott. A szakmabeliek kénytelenek voltak alkalmazkodni. A nagy felkészültségű Karsai László és csapata politikailag „keményvonalas", a magyar állam felelősségét hangsúlyozó forgatókönyvét a kiállítást tervező szakemberek zsúfolták be az épület alatti mélygarázsba.

Így impozáns küllemű, történetileg kétségkívül hiteles, politikailag baloldali szellemű, pedagógiailag nem túl érzékeny kiállítás jött létre – a város egy kedvezőtlen pontján, egy teljesen alkalmatlan mélygarázsban.

Mindez együtt elegendő volt ahhoz, hogy az intézmény – hosszú távon – ne tudja betölteni a küldetését – noha az első években egy lelkes csapat komoly pedagógiai munkát végzett. Ám a magyar társadalom többsége a kiállítás üzenetét nem kívánta meghallani. A A HDKE létrejöttét és működését övező számos visszásság miatt – úgy tűnik – sem a pesti liberális értelmiség, sem a Mazsihisz nem érzi igazán magáénak az intézményt.

A 2010 után hatalomra kerülő második Orbán-kormány így könnyedén gleichsaltolta az emlékközpontot, feltöltve a vezetést saját, szuverén működésre alkalmatlan kádereivel. A magyarság holokausztért viselt felelősségét bemutató intézmény így csöndben elhalt: formálisan működik

ugyan, de érezhető hatása nincs – s ez ellen nem tiltakozik senki.

Ezen közben a HDKE-vel egy időben megnyitott Terror Háza, mely, önreflexiót nem ismerve, a magyarok áldozati mivoltát hangsúlyozza a 20. században, óriási sikernek bizonyult, évente százezerével látogatják az intézményt, komoly befolyást gyakorolva ezzel a köztudatra.

Ezek után nem meglepő, hogy 2010 után a kormány – amely nem győzi hangsúlyozni elkötelezettségét a zsidóság és holokauszt emlékezete iránt – elérkezettnek látta az időt, hogy az ügyet

a saját felfogása szerint

kezébe vegye. A lebonyolítást Schmidt Máriára bízták, aki a Terror Háza igazgatójaként már bizonyította rátermettségét a nagyvonalú történelmi projektek megálmodásában és kivitelezésében.

Nagyvonalúságban ezúttal sem volt hiány: Schmidt Mária Józsefvárosi pályaudvar tágas tereiben akarta berendezni nagyszabású kiállítását, a *Sorsok Házát,* melynek fókuszában, mint hírlik, a magyar embermentők álltak volna. (Valódi forgatókönyv sosem készült, vagy legalábbis nem vált ismertté.) A holokauszt azonban nem a magyar zsidók megmentéséről, hanem elpusztításáról szólt, így a projekt ellen, nemcsak zsidó részről, óriási tiltakozás robbant ki. A kormánynak be kellett látnia, hogy – noha hatalma sok mindenre kiterjed – a holokauszt elbeszélését nem tudja uralni. A projekt leállt, az ügyben patthelyzet alakult ki: a HDKE-t a kormány gyakorlatilag lenullázta, a Sorsok Házát viszont a széles körű ellenállás kontrázta meg.

Ilyen körülmények között az időközben hatalomra került új hitközségi vezetés (gyakorlatilag Heisler András) józan kompromisszumot javasolt: ha a magyar zsidóság pusztulásának elbeszélésben nem tudnak egyezségre jutni, legyen egy kiállítás tárgya a magyar–zsidó együttélés.

A zsidók számára ez a tematika azért elfogadható, mert megmutatja hatalmas hozzájárulásukat a magyar társadalom gyarapodásához, a kormány és ideológusai számára pedig azért, mert a magyarok befogadó voltát hangsúlyozza. E kölcsönös érdekek jegyében fogant meg

az Együttélés Háza

gondolata. Az új koncepciónak azonban új helyszínt kellett találni, s a Mazsihisz köreiben, ahol a nagyszabású tervek, merész víziók nem jellemzőek, kezdettől fogva kézenfekvő volt, hogy az – üresen álló – Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga lesz a helyszín. A zsinagógák múzeumként való hasznosítása világosan mutatja a közösség múltba fordulását.

A zsinagógát a 80-as évek közepén az akkori hitközség, a rosszemlékű MIOK vezetői eladták (az eladásról semmiféle dokumentáció nem került nyilvánosságra), s az húsz év és sok hányattatás után került ismét a Mazsihisz tulajdonába egy ingatlancsere révén. Miután ez megtörtént, s elmúlt a veszély, hogy a konkurens EMIH megszerzi az épületet, a Mazsihisz vezetői már nem tartották sürgősnek a további lépéseket. A milliárdos felújítási költségeket amúgy sem tudták volna maguk finanszírozni, hiszen a Mazsihisznek – az EMIH-től eltérően – nincs komoly tapasztalata a nemzetközi fundraising terén, a külső támogatás túlnyomórészt a magyar költségvetésből jön.



A Sorsok Háza, amelynek csak a „héja" készült el

A felújításra azért forma szerint pályázatot hirdettek, s ebben a multifunkcionális felhasználásra – vallás, kultúra, emlékezet – helyezték a hangsúlyt. A pályázatot a König és Wagner építész iroda nyerte meg, amely, az instrukciónak megfelelően, az eredeti zsinagógatér helyreállítását és a többi helyiség – eredetileg rabbilakás, iroda stb. – sokirányú felhasználását irányozta elő. A modern technika segítségével a tér közepén helyreállítandó bimát (Tóra-olvasó emelvényt) süllyeszthetőre tervezték, hogy a tér kulturális programokra is alkalmas legyen. Az ülések, a tervek szerint, szintén minden irányban elfordíthatók. Ettől eltekintve az eredeti

belsőt, így az impozáns Tóraszekrényt, teljes hűséggel tervezték újra. Miután a tervek illően elkészültek, a Zoltai-féle vezetés nem ambicionálta tovább az épület felújítását, s „a Rumbach" parkoló pályára került. König Tamás, az iroda vezetője csak 2015-ben kapott jelzést, hogy a terveket frissítse, mert a kivitelezés, immár „Együttélés Háza" néven, hamarosan elindulhat.

Úgy tűnik azonban, a megvalósítás a bizonytalanság ködébe vész. Mint Heisler András, a Mazsihisz elnöke lapunknak elmondta, egyelőre csak elképzelések vannak arról, hogy mi kapna helyet az épületben, forgatókönyv még nincs. Még az épület



A Terror Háza

funkciójáról is viták folynak: milyen arányban legyen turisztikai látványosság, zsinagóga, közösségi centrum, kiállítótér és emlékhely.

Az eszmecserékből, mondja Heisler András, azt szűrik le, hogy leginkább a közösségi térre van igény, imádkozni viszont kevesen akarnak. (Meglepően belenyugvó kijelentés ez egy *hitközségi* vezető részéről.) Szavaiból kiderül, hogy amikor az együttélésről szól, nem a múltat bemutató kiállításra, hanem inkább a jelenkori társadalmi életre gondol.

Kérdésünkre, hogy akkor az Együttélés Háza, ez a nagyszabású múzeum hol kapna helyet, Heisler pontosan megjelöli, hogy az épület második és harmadik szintjén.

Ez azonban a jövő zenéje, hiszen, mint kiderült, a felújításhoz beígért mintegy 3.5 milliárd forintból csupán 450 millió áll rendelkezésre, márpedig állami garancia nélkül nem vágnak bele az építkezésbe. A magyar–zsidó viszonyt bemutató nagy múzeum projektje így ismét elhomályosul, és nem is érezni az átütő akaratot ennek megvalósítására – a magyar zsidóság egyetlen szegmenséből sem.

Úgy tűnik, a Zsidó Múzeumhoz közel álló forrásunk látja reálisan a helyzetet: az Együttélés Háza csak addig volt fontos, amíg a Schmidt Mária-féle Sorsok Házát kellett megkontrázni.

Most, hogy ez gyakorlatilag megtörtént, a projekt igazából senkit nem érdekel különösebben. Amikor legutóbb a Rumbach zsinagóga jövőjéről vitatkoztak egy fórumon, az Együttélés Háza nevet emlegették ugyan, de ezt magára az épületre értették, nem az itt megálmodott kiállításra. Ez utóbbi a vita során föl sem merült.

Toronyi Zsuzsa a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár vezetője szerint "az Együttélés Háza munkacímű kiállítás csakis és kizárólag gyűjteményekben megőrzött, autentikus tárgyak kiállításával valósulhat meg. Ilyen gyűjtemény jelenleg a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár."

Ami feltehetőleg a nagyszabású elképzelések végét jelenti, hiszen így a "2016-2020 közötti időszakban megvalósuló" projekt a Zsidó Múzeum égisze alatt és annak gyűjteményére alapozva jönne létre. Ami nem biztos, hogy rossz, de távoli, bizonytalan tartalmú és messze van egy olyanféle nagyszabású víziótól, ami a Schmidt Mária féle koncepció méltó ellentettje lehetett volna.

A lassú, szerves építkezés jegyében Toronyi háromlépcsős tervet vázol. Első menetben a Zsidó Múzeum hagyományos kiállítását újítják fel. A vallási tárgykultúra terén a múzeumnak európai méretekben is figyelemre méltóan régi és gazdag, több mint tízezer tárgyból álló gyűjteménye van, amit még a háború sem pusztított el. Ezt kell a 21. század korszerű szemléletével és technikáival bemutatni. Az e célra kijelölt épületszint nem nagy, így pontosan 365 tárgyat választottak ki, hogy ezekkel illusztrálják a vallásos zsidó élet ciklusát - úgy, mint a régi kiállítás, de 21. századi komplex szemlélettel, technikával, felvéve a hagyományos vallási ünnepek közé az izraeli ünnepeket és emléknapokat is. A kiállításnak ez a része már pontos forgatókönyv szerint készül, s a megnyitót Toronyi 2017. március 28-ra tervezi. Hogy kik alkották meg a kiállítás koncepcióját? Toronyi Zsuzsa, Darvas István, az ORZSE zsinagógájának rabbija és Kádár Gábor, a magyar holokauszt ismert történésze. (És még sokan mások, akiknek a nevét nem lehet mind felsorolni, teszi hozzá Toronyi Zsuzsa.)

A múzeum második szintjén, ahol eddig többnyire időszaki kiállítások voltak láthatók, a magyar zsidó közösség történetét mutatják majd be - úgyszintén tárgyak segítségével, s megtartva a jelenlegi időszaki kiállítás (Száz év, száz tárgy) technikai kereteit. Helyü-

kön maradnak tehát a tárgyak felerősítésére szolgáló furnérlemezek, s ezekre rakják fel az - egyelőre még csak részben kiválasztott - tárgyakat, melyek a hagyományos közösségek történetét illusztrálják. Portrék, oklevelek, berendezési tárgyak, festmények, hatósági iratok, újságok és mindenféle más - javarészt nem vallási - tárgyak és dokumentumok kerülnek majd ide, ha elkészül a kiállítás forgatókönyve. A kiállítás pedig "okos padokkal" egészül ki, melyek a digitális technika segítségével nagy mennyiségű információt tesznek majd hozzáférhetővé.

A harmadik lépcső lenne - mint fentebb láttuk - az Együttélés Házának valamiféle redukált változata, a Rumbach zsinagóga 2-3. szintjén, kétszer 200 négyzetméteres alapterületen. A Sorsok Házának megálmodott Józsefvárosi pályaudvar területeihez képest ez igen szerény tér, de csaknem ugyanannyi, mint a Zsidó Múzeum jelenlegi kiállítási tere.

Ez az - egyelőre még víziókban sem élő - kiállítás lenne hivatott bemutatni mindazt, ami a modern magyar-zsidó történelemben valóban drámai: a hagyományos közösségtől többnyire elszakadt zsidók hatalmas arányú részvételét a magyar gazdaság, kultúra és politika modernizációjában.

A két tisztes polgári lakás területén talán majd létrejövő kiállítás legjobb esetben érdekes lesz, de aligha lesz alkalmas ama súlyos konfliktusok feloldására, katarzis kiváltására, amelyek jegyében az Együttélés Házának eszméje megfogant.

Minderről azonban nagyon feltételes módban kell beszélni, a kérdezettek - finoman szólva - óvatosan nyilatkoztak az Együttélés Házáról. Heisler András szerint az állam pénzügyi garanciáira várnak, s csak ez után kezdik írni a forgatókönyvet, ami 2017-ben készülhet majd el. A kiállítás, a felújított épülettel együtt szerinte 2018-19 táján nyílhat meg a közönség előtt.

Ha egyáltalán.

Mindez azonban a távol(abb)i jövő. Heisler András szerint az állam pénzügyi garanciáira várnak, s csak ez után kezdik írni a forgatókönyvet, ami 2017-ben készülhet majd el. A kiállítás, a felújított épülettel együtt 2018-19 táján nyílhat meg a közönség előtt. Toronyi Zsuzsa is úgy nyilatkozik, hogy egyelőre az első lépcső kivitelezésével van elfoglalva, s a harmadik lépcsőnek jelenleg semmi sürgőssége nincsen.

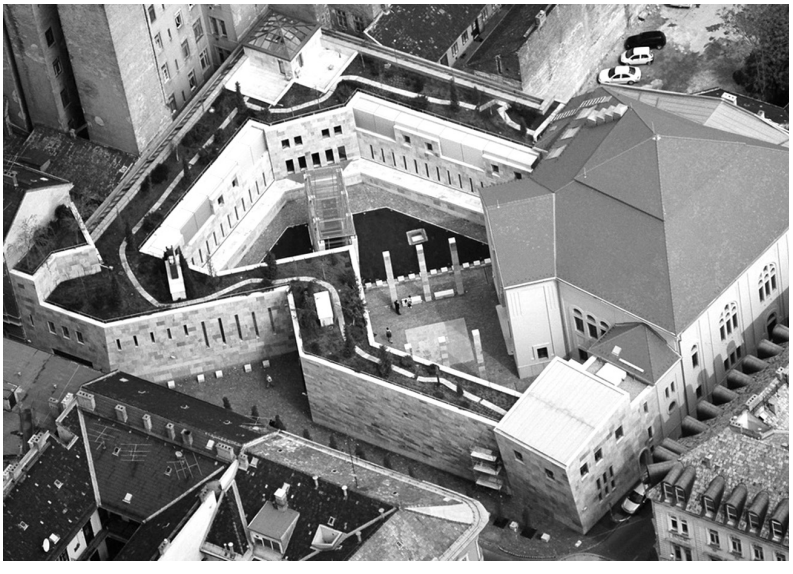
Van egy súlyos kérdés

a honi köztudatban: hogyan, mi módon lehet ábrázolni ország-világ előtt a magyar–zsidó együttélés drámai történetét. Több reprezentatív intézmény és még több terv született e kérdés megválaszolására, de egyiket sem kísérte konszenzus, így egyiket sem követte megbékélés. A legutóbbi próbálkozás, az Együttélés Háza valószínűleg el sem jut a megvalósításig – olyan emblematikus, katartikus intézményként legalábbis biztos nem, mint amilyen a varsói Polin vagy a berlini Zsidó Múzeum.

Van egy üres és felújításra szoruló zsinagóga a belváros közepén, amely több mint harminc éve vár sorsa jobbra fordultára. Tíz évvel ezelőtt eldőlt, hogy az épület a Mazsihiszé lesz, de hogy a tulajdonos mihez kezd vele, az továbbra is kérdéses: a mai napig nincsenek konkrét és részletes tervek a hasznosításra. Bizonytalan sorsa a közösség bizonytalanságát tükrözi.

Van egy Magyar Zsidó Múzeum Budapesten, amelynek – érdekes és izgalmas időszaki kiállítások mellett – egy állandó kiállítása van: a vallásos tárgyakon keresztül mutatja be a vallásos zsidóság hagyományait és életét. Magyarországi tárgyakról van szó, ennyiben kötődik a kiállítás a magyar zsidósághoz. A megújuló kiállítás hasonló lesz az előzőhöz, noha tartalmában és technikájában korszerűbb.

Egyelőre ennyi biztos. A vallástól elszakadó, a modern világba belépő zsidók útjának bemutatása olyan kihívás, aminek bemutatását a múzeum a bizonytalan jövőbe tolja ki.



Az egykori Páva utcai zsinagóga – ma Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékhely

A magyar zsidóság hivatalos képviselőinek és szellemi elitjének van ereje, hogy a magyar–zsidó drámáról szóló, számukra elfogadhatatlan reprezentációkat elutasítsák és az ilyen tervek kivitelezését meggátolják, ahhoz azonban nincs kapacitásuk, hogy – a világnak bemutatandó – saját történelemképüket megálmodják és múzeumként kivitelezzék. Ez alól csak a holokauszt története a kivétel.

Török Petra

KÖZÖNSÉGET TEREMTENI, KÖZÖSSÉGET ÉPÍTENI

A Magyar Zsidó Múzeum új utakon

„Éjszaka a múzeumban – a múzeum több mint harmincéves állandó kiállítását búcsúztatjuk, amely egy napon született Mark Zuckerberggel." E csöppet sem hatástalan, kellőképpen meghökkentő felütéssel kezdődött az az eseménysorozat, amely a Magyar Zsidó Múzeum teljes körű szakmai megújításának üzeneteit küldi a világba. A Zsidó Múzeum újra láthatóvá és hallhatóvá kezd válni. És erre égetően szüksége is van, hiszen szerte Európában sorra nyílnak a felújított vagy újonnan létrejött „múzeum-típusú", zsidó tematikájú kulturális helyszínek, látogatóközpontok, „történeti" és a „holokauszt múzeumok" a legkülönbözőbb fenntartói háttérrel és működési modellel.



A 100 év 100 tárgy kiállítás egy részlete

2014 októberében Toronyi Zsuzsanna került a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár élére. Vezetői törekvései és koncepciója elsőként a *100 év – 100 tárgy* című gyűjteménytörténeti kiállításban öltött testet. Ennek előkészítése a gyűjtemény speciális szempontú „átvilágításával", majd megvalósításának módja azt mutatja, hogy a Múzeum vezetése egészen másként gondolkozik erről az intézményről, mint elődei.

Más küldetést, más missziót,

más hangvételt tervez és remél – azaz a Zsidó Múzeum új stratégiát választ. E munka során nem csupán egy új kiállítás készült el, de a háttérben is nagy munka folyt: a stáb nem kevesebbre vállalkozott, minthogy „értékleltárt" készítve számba vegye a Magyar Zsidó Múzeum elmúlt évszázadban felhalmozott szellemi, fizikai és spirituális értékeit. A java azonban még ezután következik: e tényezők számbavétele, elemzése, értékelése, a hiányok feltárása az intézményi stratégiaalkotás első lépése. A Zsidó Múzeum nem spórolhatja meg ezt a munkát, el kell készítenie a múzeum megújításának tervét, kijelölve az intézményi munka hangsúlyait az adott társadalmi, pénzügyi, intézményi keretek és lehetőségek figyelembe vételével. A szakmai és a fenntartói elvárások között megfelelő egyensúlyt találva kell jövőképét felvázolnia.

Az új törekvések egyik legfontosabb eleme, hogy a Zsidó Múzeum újra nyitottá váljon, jelen legyen a magyar kulturális és múzeumi életben. Az alapításakor megfogalmazott küldetése a zsidóságról szóló ismeretátadás volt, egyrészről a „világnak", másrészről pedig magának a zsidó közösségnek a belső megerősödés és ismeretátadás céljaival. A háborút követő időszakban az egyházi fenntartású múzeumok marginalizálódtak, és a későbbi évtizedekben sem keltettek és vártak el különösebb érdeklődést. Ám a rendszerváltást követően, a beutazó turizmus maszszív előretörésével a Dohány utcai komplexum népszerű és kiemelt célponttá vált, az aránylag magas

belépőjegy-árak mellett is évente közel negyed millióan látogatják. E kimagasló látogatottsági adatok oka részben az, hogy a múzeumba azzal a jeggyel lehet belépni, amely feljogosít a Dohány utcai Zsinagóga látogatására is, ami a külföldi turisták számára egy abszolút „must”, egy

top 10-es látványosság

– hiszen Európa legnagyobb, lenyűgöző architektúrájú, és az 1991–96 között lezajlott teljes körű rekonstrukciónak köszönhetően remek állapotban lévő zsinagógájáról van szó. Így sem kényszer, sem késztetés nem volt arra, hogy a múzeum nyisson a különböző magyarországi látogatói csoportok felé, beleértve ebbe a hazai zsidó közösséget is. A stratégiaváltás, a megújulási program releváns fokmérője lehet például, hogy akár pár éven belül ne legyen a zsidó nevelési-oktatási intézményrendszerben olyan gyerek, aki ne ismerné a zsidó múzeumot, ne járt volna ott, vagy ne vett volna részt foglalkozásain.

A nagyközönség figyelme és várakozása tapasztalhatóan óriási. A Múzeum minden ingyenes programját komoly érdeklődés kíséri, a múzeumi nagyrendezvények regisztrációhoz kötött programhelyei már jóval az esemény előtt betelnek – és éppen ez a tény mutat rá a hozzáférés súlyos korlátjára is. Az átlagos magyar múzeumlátogató hétvégén, szabadidős programként, vagy a szabadsága alatt, jellemzően több generációs család formájában (szülők gyerekekkel) érkezik a múzeumba. Erre a tipikus helyzetre a Zsidó Múzeum ma még nem tud kielégítő választ adni. Családi jegy konstrukciót a múzeum nem kínál, így a borsos árak miatt a legtöbbjüknek e lehetőségről le kell mondani. Nélkülük pedig nem lesz (hazai) közönség, akikből múzeumi közösség válhat. Egy jól működő zsidó múzeum valóban a párbeszéd fóruma: állandó és időszaki kiállításai és az azokhoz kapcsolódó programjaik közösségépítő szerepe révén éppen ez az intézménytípus tud a legeredményesebben a nem-zsidó közönség felé is fordulni. Egy múzeumba és/vagy kiállításba belépni mindenkinek könnyű és fesztelen, ez nem egy „klub” vagy egy szakrális tér, ahol bárkinek attól kellene tartani vagy szorongani, hogy nem ismeri azokat a normákat és elvárásokat, amelyeknek ott meg kellene felelnie. A legtöbb potenciális látogató ugyanis tud „múzeumosan” viselkedni, gyermekkora óta tudja, hogy ez mit jelent. A múzeum és a kiállítás így egy ismerős és biztonságos terep, emiatt óriási kiaknázandó lehetőség.

Mindeközben azonban kihívást jelent – különös tekintettel az erősen domináló turisztikai szempontokra – hogy a múzeum milyen mélységben, hogyan és gyűjteményének mely tárgyait mutatja be kiállításain. Így a kialakítandó koncepció is többszintű és -rétegű kell legyen: szükség van egy „instant” zsidó kiállítási részre, amely a múzeum „leg”-jeit sorakoztatja fel, és a zsinagógalátogatás előtt vagy után azoknak a csoportoknak szól, akik nem tudnak 30 percnél többet tölteni a Múzeumban. A *100 év – 100 tárgy* kiállítás delikát zsidó múzeumi szemlélete vonzó lehet azoknak is, akik szeretnének továbblépni a zsidó tradíció mélyebb megismerése felé, míg a jövőbeli időszaki kiállítások sorozata a visszatérő látogatóknak, vagy a különleges, tematikus, újszerű élményekre vágyóknak adhat választ. Ugyanakkor ez a szegmentált kiállítási paletta nehezen képzelhető el újonnan kialakítandó terek nélkül, hiszen a Múzeum és Levéltár a Dohány- és Wesselényi utcai épületeiben már nem tud tovább terjeszkedni.



A Zsidó Múzeum régi kiállítása

Új időszaki kiállítóterek elengedhetetlenül szükségesek

ahhoz, hogy dinamikusan változó, újabb és újabb szellemi és vizuális kihívásokat jelentő, visszatérő látogatói körrel rendelkező kulturális helyszínné válhasson az intézmény Budapest, Magyarország, sőt Európa múzeumi térképén is. Ez utóbbihoz nagyban hozzájárulhat, ha a középtávú időszaki kiállítás koncepciók megalkotáshoz független kurátorokat kérnek fel és szakértőket vonnak be. Ennek nyomán a kiállítási kapacitások bizonyos részét a nyertes koncepció megvalósítására lehetne fenntartani – akár egy vendégkurátori vagy rezidensprogram keretében.



A Dohány utcai zsinagóga bal szárnya, ahol a zsidó levéltár és múzeum található

A múzeumok mint intézmények hosszú évtizedeken, sőt évszázadokon át alakulnak ki, formálódnak. A múzeumok nem látogatóközpontok, nem örökségi helyszínek, nem csupán kiállítások, nem élmény- vagy zarándokközpontok, és nem csak a közművelődés, a tudásátadás és az ismeretszerzés helyszínei. A múzeumok ennél sokkal többet kínálnak: alapításuktól kezdve küldetésük a gyűjtés, a megőrzés, a feldolgozás és a bemutatás (és ez utóbbinak csak egy, ám nem kizárólagos módja a kiállítás). A Zsidó Múzeum kivételes helyzetben van. Egyediségét és megismételhetetlenségét muzeális értékű tárgyakból, emlékekből álló gyűjteménye garantálja. Ebből ered hatalmas felelőssége, hiszen a változás és változtatás képességét, a megújulás kényszerét magában kell fellelnie, nincsenek versenytársai.

A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár alázatos a gyűjteménnyel, tiszteletteljes az intézmény fennállásának száz éves örökségével, és azzal a közösséggel, amely ezt létrehozta, fenntartotta és megőrizte, ugyanakkor bátor, friss, dinamikus, muzeológiai szempontból megalapozott és szakszerű munkát végez. Ha a fent körvonalazott szempontokra a közeljövőben megújítási programja keretében releváns válaszokat tud adni, akkor minden esélye megvan rá, hogy az őt megillető helyre kerülhessen a magyarországi és az európai múzeumi palettán, hogy közönsége és közössége révén valóban a párbeszéd fóruma legyen.

ZSIDÓ(S) MÚZEUMOK ÉS TÁRLATOK

Pesten és vidéken

Számos – elsősorban zsidó – közéleti fórumon téma a széttagolt intézményrendszer fenntarthatóságának kérdése, a racionalizálás szükségessége és a párhuzamosságok felszámolása. E viták során gyakran felmerül – történt ez legutóbb a Rumbach utcai Zsinagóga jövőbeli működési és tartalmi koncepciójáról szóló beszélgetésen is –, hogy miért van szükség ennyi zsidó (vagy zsidós) múzeumra. Ám ezeket – annak ellenére, hogy gyakran valóban „múzeumnak látszó" intézmények–, más-más céllal hozták létre, eltérő működtetési modellben, misszióval működnek (vagy működhetnének), amelyek között sem fenntartói, sem egyéb, intézményi vagy szakmai kapcsolat sincs, mégis megjelenítik és tematizálják a zsidóságot.

Erzsébetvárosi Zsidó Helytörténeti Tár

A Csányi utca 5 alatti műemlék épületben, az Önkormányzat kezdeményezésére és támogatásával „való-

di lakások korhű" berendezésével állandó kiállításon mutatják be a városrész lakóinak egykori életmódját. A tervek szerint a felújított épület emeleti szintjén működő állandó kiállítás mellett a földszinti tér időszaki kiállításoknak, a tetőtér könyvtárnak, a fedett udvar pedig előadásoknak, oktatási és egyéb rendezvényeknek és egy kávézónak is helyet ad majd. Az épület teljes körű felújítása befejeződött, a belső terek és a kiállítások építése a közeljövőben megkezdődik. A tervezett állandó kiállítása az elmúlt 125 év helyi zsidó történelmébe nyit ablakot. A kiállítás évtizedenkénti lépésekben ad áttekintést a korszak eseményeiről, és egy másik, társadalmi metszetben is megkísérli bemutatni a legjelentősebb helyi csoportok életmódját is. E tekintetben életmód történeti kiállítás készül: a középosztály (1896), kézművesek (1910), rabbik (1920), munkásság (1930), kézműves nők (1944) életének felvillantásával. Az átadóra a tervek szerint 2017 év elején kerül sor – az Erzsébetvárosi Önkormányzat sajtóosztályának tájékoztatása szerint.

Goldberger textilipari gyűjtemény

A rendkívül korszerű, interaktív kiállítás a Goldberger művek kétszáz éves történetét mutatja be az első kékfestő műhelytől, a világszínvonalú nagyüzemen keresztül a szocialista korszakig és az ezt követő bezárásig. A kiállítás a technikai és gazdasági elemekre helyezi a hangsúlyt, de megismerhetjük a Goldberger család történetét is a 18. század végétől, a jólét és a befolyás évein és az üldöztetéseken keresztül egészen a 20. század végéig.

Magyar Tragédia 1944 kiállítóhely

Hódmezővásárhelyen, a Dél-Alföld egyik legszebb, felújított zsinagógájához tartozó telken áll a volt izraelita népiskola épülete, amelyben Magyarország első vidéki állandó holokausztkiállítása található. A soá túlélői maguk mondják el azt, „mikor az ember úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt".

Elfeledett szomszédaink

A Pápa városának zsinagógájában látható gyűjtemény 2012-ben nyílt meg. A maga nemében az első komoly és nagyszabású kiállítás egy elpusztított vidéki zsidó közösség történetéről. A Pápa és Környéke Zsidó Kulturális és Hagyományőrző Egyesület felhívására közel 500 fotót gyűjtöttek össze a háború előtti időkből.

Együtt éltünk – együtt élünk

címmel 2014 szeptemberében állandó kiállítás nyílt a pécsi zsinagóga oldallépcsőházaiban és karzatán, amelynek megvalósítását az „Értékes Pécs" című uniós projekt tette lehetővé. A tárlat, amelynek tárgyi anyagát jelentős részben a közösség tagjai adományozták a pécsi és baranyai zsidók történetét mutatja be a 18. századtól napjainkig.

Szemtől szemben: állandó kiállítás a holokauszt előtti szombathelyi zsidóságról

Az először ideiglenes, majd az egykori zsidó iskola épületében állandó helyet kapott kiállítás lelkes helytörténészi csapat munkája nyomán állt össze. Állandó és gazdag anyaga kiemelkedő a vidéki magyar városok között.

Mádi zsinagóga és rabbiház

Jelentős turisztikai fejlesztés keretében újították fel – mint örökségi emlékhelyet és zarándok-központot. A komplexum a „Csodarabbik útja" zarándokút kiinduló és befejező pontjaként várja az érdeklődőket. A tíz települést érintő, 150 km-es zarándokút bejárja Tokaj-Hegyalja zsidó emlékhelyeit, épített örökségeit. A zarándokszállás épületén belül berendezett kiállítás bemutatja Északkelet-Magyarország egykori zsidó életét, az egykor a helyszínen élő zsidó családok történetét, a mádi zsidó legendáját, illetve a zsidó folklór vonatkozó elemeit. A projektet az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH) és a Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület valósította meg uniós forrásból.

*

Két új tematikus kiállítóhely létrehozásának is megkezdődtek a szakmai előkészületei: az egyik a Weiss Manfréd emlékét és örökség bemutató csepeli kiállítóhely, a másik pedig a Maccabi Sporttörténeti Emlékhely.

A fentieken túl számos egykori zsinagógaépület tölt be kulturális funkciót, általában a települési önkormányzatok fenntartásában, ám ezek nem zsidó történeti kiállításokként vagy zsidó közösségi térként működnek. Ilyenek többek között: Művészetek Háza – Szekszárd, Nagy Gyula Galéria – Várpalota, Városi Könyvtár – Baja, Vasilescu Gyűjtemény – Győr, Tudomány és Technika Háza – Kecskemét.

Szarka Zsuzsanna

NEM CSAK KINCSESKAMRA

A *100!* című tárlat a Zsidó Múzeumban a kortárs zsidó muzeológia – „kommentár-muzeológia" – szellemében „kiragadott" emlékeken keresztül folytat diskurzust időről, közösségről, a gyűjtemény-gyarapítás dinamikájáról.

Tipikus és atipikus tárgyakkal, az újrafelfedezés izgalmával. Gyűjteménye fejlődő „rendszer": az elődök érdeklődése, a donátorok nagylelkűsége, a műkereskedelmi trend és a gyűjteményfejlesztés stratégiái alakították/alakítják. A liturgikus ezüsttárgyakkal így egyenrangú lesz egy moziplakát, az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom héber feliratos zászlója, a deportáló vonatból kidobott búcsúlevél, Kossuth Lajos névjegykártyája, a szentföldi relikvia, és a fűszertartók – hisz a tárgyak viszonyrendszerekbe és történetek láncolataiba ágyazva kerülnek elénk.

Centenáriumi kiállítással, a 30 éve érintetlen állandó tárlat újra-reprezentálásával (és az épület felújításával) ünnepli 100. születésnapját az intézmény. Az új installáció – egy fél-állandó kiállítás – 100 tárgyon keresztül szemlélteti a gyűjtemény alakulását, a darabok bekerülésének sorrendjében, 1910-től napjainkig. Minden tárgy és története egyedi, de együtt a magyarországi zsidók kultúra keresztmetszetét adják. Tízezer tárgyból válogatták, emocionális hatásra



Gedó Lipót Mendel prefektus portréja

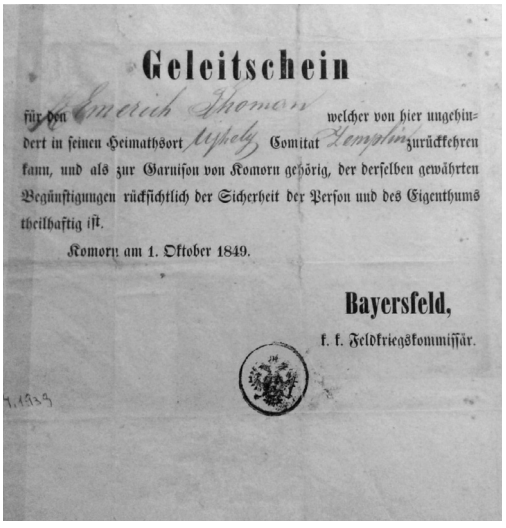
törekedve. Az első emeleten lesz folytatás: nem száz, hanem sokkal több tárggyal.

1916-ban Budapesten, egy Hold utcai lakásban nyílt meg a Zsidó Múzeum. Közel 1500 tárgyból álló kollekciója – lelkes zsidó értelmiségiek gyűjtötték – szertartási tárgyakat és történelmi relikviákat tartalmazott. Új jelenség volt. Bár már láthatott zsidó liturgikus tárgyakat a nagyérdemű: 1884-ben – a tiszaeszlári vérvád után két évvel – az Iparművészeti Múzeum elsőként válogatott be judaikákat a Történeti Ötvösmű Kiállítás tárgyai közé. 1896-ban az Ezredéves Országos Kiállításon pár tárgy viszszaköszönt. Ám a Zsidó Múzeum története (is) csupa córesz: 1942-ben és 1943-ban a múzeumi tárgyak egy részét a Nemzeti Múzeum pincéjében és a Nemzeti Bank széfjeiben helyezték el: sosem kerültek elő. A múzeum 1947-ben nyílt meg újra. Állandó kiállítást először 1960-ban, majd 1984-ben, a magyarországi zsidók deportálásának 40. évfordulóján rendeztek: ezt cserélte le a múzeum a zsidó emlékezet őrzőjeként.

A XX. század tragédiái, viszontagságai ellenére gyarapodó gyűjtemény – jelezve, hogy mikor mit tartottak megőrzésre érdemesnek – visszatükrözi a közösség változó önképét. Sokszínű lett, mint a zsidó társadalom: asszimilációt és disszimilációt szimbolizáló tárgyakkal. Sokuk pusztulástól mentett „túlélő". Jó párat a múzeum vásárolt, vagy felmérési-mentési akciók keretében gyűjtött. A gyűjteménybe kerülésről szóló információk egyenértékűek a tárgyakban rejlő történetekkel. De hogyan épült a gyűjtemény? Hogyan tükrözi vissza a mindennapi zsidó életet? Milyen önreprezentációs lehetőségei voltak a közösségnek egyes korszakokban? A 100! c. tárlat felülírja a hagyományt, miszerint egy zsidó múzeum leginkább a holokauszt emlékeit és ezüst tárgyakat gyűjt. Liturgikus tárgyak és a vészkorszak emlékei mellett meghökkentő darabok (korántsem műkincsek!) tűnnek elő: most tárult fel a történetük. Hasznos ez a sok „lom". Bár feltehetjük a kérdést, hogy miért pont ez a 100 tárgy a 10 ezerből? Mindegy. Tudományosan guberálunk. Ez a bekötőút a zsidó muzeológiához; van itt hétköznapi, vallási tárgy és történelmi dokumentum. A szakrálisból lépésenként haladunk a profánba. A műtárgylista olyan, mint egy szimfonikus zenekar, együtt cseng jól egy ezüst tejszínkiöntő, egy vakolókanál, egy ketuba, egy szédertál és egy báli cipő... Ráadásul a gyűjtemény korán integrálta a kortárs reflexiókat.






Geleitschein

für den Emerich Thomon welcher von hier ungehindert in seinen Heimathsort Apoly Comitat Komorn zurückkehren kann, und als zur Garnison von Komorn gehörig, der derselben gewährten Begünstigungen rücksichtlich der Sicherheit der Person und des Eigenthums theilhaftig ist.

Komorn am 1. Oktober 1849.

Bayersfeld,
k. k. Feldkriegskommissär.

Moziplakát, serleg és Thoman Imre honvéd törzsorvos oltalomlevele

De nem véletlenül az óbudai és a nagykanizsai serleg a „kezdőtárgyak". A tárlat körmönfont logikával és kronológiával a múzeum (és levéltár) gyűjtéstörténetére fókuszál. A múzeumot 1909-ben alapították, de 1916-ban nyitották meg. A nyilvánossá tétel a fordulópont. Semmi sincs azonban kőbe vésve: az első vitrin óbudai és nagykanizsai közösségtől származó tárgyainak története túllő a 100 éven. Az 1884-ben a Nemzeti Múzeumban megrendezett Történeti Ötvösmű Kiállításon már szerepeltek a 43 judaika között. De a gyűjtéstörténeti kronológia komplexebb a matematikánál: benne rejlik a közösség és az identitás változása. Noch dazu az 1884-es ötvösmű-kiállítás volt az első olyan judaika-kiállítás, ahol egy közösség tárgyai nem zsinagógai környezetben szerepeltek.

Egy kollekció belső kronológiával bír. Kritikai feldolgozása nélkül elképzelhetetlen egy modern múzeum. Jelen esetben ez tudományos kalandtúra volt, hisz a gyűjteményt az 1964-ben újraleltározása során tárgytípusokba rendezték, de kihagyták a tárgyak múzeumba kerülésének módját és időpontját. Sőt, a régi leltárkönyveket kidobták. Ezeket kellett rekonstruálni több éves kutatómunkával, hogy a tárgyak, több mint 50 év után visszanyerjék történetüket. Több tárgyat találunk a lebontott kiállításból, ami magától értetődő. Tapintható az a korántsem árnyalatnyi különbség, hogy mit jelent, ha egy liturgikus tárgy az alapítási „boom"-ban, vagy a vérkorszak után került a gyűjteménybe. Belső mechanizmusokra világít rá, melyek az eseménytörténet vázában és az ünnepek tematikájában kevésbé érvényesültek.

A tárlat a rejtett tematika miatt eleinte különösnek hat, bár a szűk kiállítótér nem egy labirintus. A honlapon is megtalálható tárlatvezető viszont praktikus, mint egy aukciós katalógus, a tárgyak provenienciájával. Nemcsak ezüsttárgyakat, hanem fontos történeti dokumentumokat látunk.

Az első darabok „csak" judaikák, amelyek már az 1884-es kiállításon is szerepeltek. Az óbudai és a nagykanizsai hitközségek anyagából áramlottak a múzeumba 1950-ben. Ne hagyjuk ki az 1742-es óbudai parochet-et, tóraszekrény-függönyt, mely a kiállítás végén lévő óbudai móhelszékkel (momentán restaurálják) folytat diskurzust. A gyűjtemény hanukai menórái is különös kronológiai ívet írnak le, az első egy óriási 18. század végi lengyel, az utolsó öntött beton és az Eight Days Design kortárs csapat 2015-ös adománya.

Vegyesen vannak itt értékes és kevésbé értékes kincsek, nem egy ezüstraktár a kiállítótér, de a 100 tárgynak van donátora és/vagy sztorija. Az évtizedeken át zajló (zsinagóga, stb.) felmérő-mentő projektek mellett létezett a tudatos gyűjtés és vásárlás. A tárgyak nem numerikus sorrendben, hanem cikkcakkban követhetőek.

Minden korban általános volt a szédertálak gyűjtése, a XIX. század közepi Herendi porcelángyár remekeit mint tematikát, és az ipari felvirágzás példáját is szerették. De ón szédertál is szerepel – 1946-bó,l Scheiber Sándor ajándéka. Nem ritkák a „furcsa párok", így pl. Herzl levele Róna József szobrával, vagy a tárgybokrok, pl. egy Megillat Eszter és Megillat Eszlár, utalva a tiszaeszlári perre.

De itt az 1602-es rimónpár, mely a világ egyik legrégebbi szertartási tárgya. És az, hogy 1917-ben a tasi ortodox rabbi beküldte a tórafüggönyt a zsidó múzeumba, progresszív lépés volt a részéről.

A kortárs judaika – mint jelenség – már korán „terítékre" került, pl. Tevan Margit judaikái (1937-es fedeles serlege) és Kner Albert 1940-es kalácstakarója. Az 1941-46-ban beérkezett tárgyak nem holokauszt blokkot, hanem a zsidó választ testesítik meg a számtalan „túlélő tárggyal". A „kortárs világ" meg persze Fehér László egy hiperrealista festménye.

Az installációt lehetett volna karakteresebbé tenni, hogy a légies kiállítás átláthatóbb legyen. Egy nagy halmazból együtt érdekes a rész és az egész. Nagy vitrinekre (leghátul szerencsére találtam) és egyéni tárlókra is szükség lenne (helyre is...). Talán nem lett volna szentségtörés még pár ötvöstárgyat megmutatni: kár volt néhány nürnbergi, augsburgi és bécsi ezüstért. Ahogy a képzőművészeti anyag is lehetett volna bőségesebb, különös tekintettel az OMIKE-re (legalább egy Scheiber Hugó jól jött volna.)

Klein Rudolf

ZSIDÓSÁG ÉS EMLÉKEZÉS

Kortárs múzeumok Közép-Európában



Fotók: Klein Rudolf

A berlini holokauszt-emlékmű. A sírral nem rendelkezők jelképes sírjai a jeruzsálemi Olajfák hegyén levő temető formavilágát idézik (építész: Peter Eisenman)

Arnold Toynbee (1889–1975) a veretes brit antiszemita hagyomány szellemében a zsidóságot történelmi kövületnek (historic fossile) nevezte, mert nem tudta azt belegyömöszölni a civilizációkról alkotott ciklikus fejlődési modelljébe. Toynbee az ötletet Oswald Spengler *A Nyugat hanyatlása* című könyvéből (Der Untergang des Abendlandes, 1918–23) „kölcsönözte", mely szerint a civilizációk születnek, fejlődnek és kihalnak. Ám a zsidóság olyan hücpe (arcátlan), hogy a civilizációs ciklusokat túléli, és elrontja a remek történelemfilozófiai elméleteket – és ami egyeseknek még fájdalmasabb – a megsemmisítésére tett kísérleteket is.

Toynbee a Foreign Office kiküldöttjeként tartott „lélekemelő" előadást a Náci Jogászok Társaságában Berlinben, majd kedélyesen elcseverészett a Führerrel. Ezután azt jelentette vissza Sir és Lord megbízóinak, hogy a Vezér csak szeretné kissé megnövelni a német *Lebensraumot*, és semmi veszélyt nem rejteget a zsidóság illetve Egyesült Királyság birodalmi érdekeit illetően. Ezek alapján Toynbee nem ismerhette el, hogy

a zsidóság metahistorikus jelenség,

mely nem köthető szorosan meghatározott civilizációkhoz, bár azoktól nem teljesen független. A neves angol történész és diplomata azt sem fogadhatta el, hogy a zsidóság nem feltétlenül kötődik anyaföldhöz – ez is egyik fontos elem az ő civilizáció-koncepciójában –, vagy ha úgy tetszik *Vaterland*-hoz, melyet időnként megöntözne vérével, mielőtt végleg feláldozza magát a civilizációk történelmi oltárán. A zsidóság lineáris történelmi és legfőképpen túlélő jelenség, mely csupán *időben* értelmezhető, illetve *tér-időben,* ahogy azt a fogalmat a zsidó misztikizmus nyomán Hermann Minkowski és Albert Einstein meghatározták.

Toposzok és más kitüntetetett helyek ugyan léteznek a zsidóság történetében, de a lényeg nem ezekben rejlik, hanem az őket összekötő *időfolytonosságában,* felfűzésükben a történelem időegyenesére a teremtéstől az idők végezetéig. És ahogy ez az időbeliség tudatosul, az az emlékezés maga, a zsidóság egyik legfontosabb szellemi kötődése önmagához és Urához.

Emlékállítás tekintetében azonban a zsidó hagyomány ambivalens, főképp a vizualitással, a képiséggel szembeni vonakodása miatt. Történelmének nagy részében az emlékezésnek jelentéktelen volt a vizuális dimenziója, különösen a naturalista ábrázolásoké. A zsidó hagyományban gyakran felmerülő jelképek zömmel nem „képek" – Dávid csillag, törvénytáblák, menóra, sófár,

kohanita áldás – nem gyönyörködtetnek, inkább csak emlékeztetnek, és nem tekinthetők megtestesülésnek, inkarnációnak sem, mely a kereszténység egyik alapfogalma. A zsidóság emlékezésigényét az Írás elégítette ki, mely maga is emlékezés, miután éves ciklusokban felolvassák, de ez éppúgy nem kötődik helyhez, mint ahogy tárgyi megnyilvánulása, a Tóra sem.

Nem csoda, hogy a zsidóságnál az emlékezés narratív vizualizálása múzeumok formájában keresztény hatásra jön létre és – ami nagyon fontos – igen későn, először az asszimilált bécsi és pesti zsidóság körében. A világ első zsidó múzeuma a bécsi, melyet 1896-ban alapítottak, míg pesti megfelelőjét 1916-ban nyitották meg. Mindkettőnél hosszú volt az út az alig látható kis gyűjteménytől illetve intézménytől az Eskeles Palotában (Bécs, Dorotheergasse), illetve a Dohány utcai zsinagóga épülettömbjében való felállításig. A cél természetesen nem a zsidó hagyományok megtagadása, hanem éppen fordítva, azok megerősítése az emlékezés kiterjesztésével a szekuláris – tehát a szakrális téren kívüli – vizualitás tartományába.

Az említett két „ős-zsidómúzeum" az önmeghatározásban éppúgy szerepet játszott, mint a zsidóság keresztények számára történő prezentációjában. A zsidóság korábban is szembesült más civilizációkkal, de nem kényszerült arra, hogy a tárgyi világban is meghatározza önmagát. A Horthy-korban a zsidóságnak arra is szüksége volt, hogy bizonyítsa a nemzet iránti elkötelezettségét, asszimilációs teljesítményeit, ami meghatározta az 1930-as években létrejött tárlatot.

A huszadik század folyamán a közép-európai zsidó múzeumok egyre látványosabbá váltak, és az ezredfordulóhoz közelítve méretük és jelentőségük elérte nem-zsidó megfelelőik színvonalát. A berlini zsidó múzeum (pályázat: 1988, megnyitó 2001) egy amerikai építész, Daniel Libeskind műve, aki nevét meghazudtoló fenegyerekként vágott bele Berlin városszövetébe, széttört Dávid-csillag épülettömeget alkotott, melynek legérdekesebb vonása a belső labirintusszerű kiképzés. A látogató megtapasztalhatja a zsidó történelem linearitását, az épületben végigvonulva elveszíti az égtájakat és minden tájékozódást – a sivatagi vándorlás urbánus verziója valósult itt meg kicsiben: az ember pusztán időben halad, elvesztve a helyekkel való azonosulás lehetőségét.

Ám az ikonikus épület rátelepedett mindenre, a kiállítás ellentmondásba keveredett az épülettel – ilyen magamutogató épület már nem kerete egy kiállításnak, hanem maga is egy óriási kiállított tárgy, mely valójában bálvánnyá vált. Libeskind mindent megtett, hogy az építészeti hagyományokat elvetve „bálványtalanítsa" szüleményét és alapvetően új formát hozzon létre. Ami ugyan sikerült, de a példa ragadóssá vált: először maga Libeskind plagizálta saját alkotását számos igen hasonló formavilágú épületet hozva létre, majd a kortársak fogtak hozzá, hogy a nagyobb épületeket, legfőképpen irodaházakat, egy kicsit megdöntsék, fragmentálják.



Vándorlás tér-időben: a berlini zsidó múzeum félkész állapotban. Utóbb a kurátornak „sikerült" az eredeti koncepciót elrontani (építész: Daniel Libeskind)

A holokauszt tragédiájának építészeti megjelenítése folklórrá vált.

Az utolsó nagy szenzációt keltő zsidó múzeum a varsói Polin, mely 2013-ban nyitotta meg üvegkapuit. Finn építésze, Rainer Mahlamäki okult ugyan a berlini példából, és óvatosan csak egy semleges üvegdobozt formált, de ő sem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy épülete ne tartalmazzon legalább egy „nagy durranást". Az egész épületen áthúzódó beton hegyszoroson keresztülhaladva jutunk el a ruhatárba, és ettől kezdve a belsők építészetileg érdektelenné válnak, ami udvarias gesztus a muzeológia irányába. Ám az utóbbi visszaél ezzel, és zsidótörténeti csillogó-villogó Disneylandet hoz létre hibás makettekre vetített idegesítő fényhatásokkal, fúvott üvegre vetített lengyel fenyőerdőkkel és gyerekek számára izgalmas játékokkal. Ez utóbbi talán a legvonzóbb eleme.

A zsidó múzeumok tartalma, jellege az ezredfordulóval egyértelműem megváltozott. A legdurvább formában ez valószínűleg a 2010-es bécsi incidensben öltött testet. A főpolgármester elégedetlen volt a gondolatébresztő, igen eredeti, több olvasatot lehetővé tevő tárlattal és az azt megteremtő, rendkívül képzett és koncepciódús főkurátorral. Kinevezett helyette egy TV képernyőn jól mutató újságírónőt, aki majd „közérthetővé teszi" a gyűjte-



Belövés a jeges Dunába – vascipők idézik az áldozatok parton maradt lábbelijét. Az emlékhely nem az Újpesti rakparton található, hanem a turisták által látogatottabb helyen (szobrász: Pauer Gyula)

ményt a „széles néprétegek" számára. A szenzációt és felhördülést az hozta meg, hogy a meglevő tárlatot hatalmas kalapácsokkal verette szét az új kurátor. Az így keletkezett rombolás és hatalmas mennyiségű üvegtörmelék akaratlanul is Birodalmi Kristályéjszakát idézte fel. Kisöprése jelképesnek is tekinthető a közép-európai zsidó múzeumok történetében: egy korszak végét fémjelezte és az új populáris, tömeges múzeumfogyasztást jelenítette meg. Ebből az irányváltásból már egyértelműen levezethető a „varsói zsidó Disneyland".

Az európai zsidó emlékhely kultúra – leszámítva a hászid „zarándoklatot" – még fiatalabb, mint a múzeumoké: a Soá kényszerítette ki a zsidó jelen-nem-lét (absencia) vizualizálást. Ez a megjelenítés a zsidó kultúrán belül viszont tojástánc. Az első, naturalista emlékművek és a képtilalom még erősebben ütköztek, mint a hagyományos múzeumok esetében. Talán a varsói gettólázadás hőseinek emlékműve az első olyan (jelentős) képzőművészeti alkotás, mely nem értelmezhető a zsidóságon belül: a hősiesség és szenvedés naturalista szoborábrázolása katolikus oldalról közelít, ami Lengyelországban érthető, sőt már-már a szocialista realizmust is súrolja (Nathan Rappaport, 1948), de zsidó szemszögből aggasztó. Utóbb jobban sikerült az ilyen emlékművek szobrászati nyelvét összhangba hozni a judaizmussal illetve a zsidó művészet hagyományaival, és az elmúlt két évtized során számos sikeres holokauszt-emlékmű jött létre, amiben magyar alkotások is jelentős helyet foglalnak el.

Érdekes módon az 1990-es évekkel kezdődően a nagy közép-európai zsidó múzeumok esetében összemosódik a tulajdonképpeni múzeum és az emlékhely. Más szóval ezek maguk is toposzokká válnak, építészeti megtapasztalást, térbeli, tér-időbeli kibontakozást jelentenek különböző szabadon formált narratívák nyomán. Ezáltal a múzeum nem pusztán a kiállított tárgyak kerete, hanem attól sokkal több: emlékhely „szakrális terekkel", sőt modern zarándokhely is, ahol találkoznak zsidók és nemzsidók, és a térbeli-formai-képi megszólításuk „ökumenikus". Nincs már egyértelmű célközönség, a tömegben megtalálható mindenki, a rabbitól és a világi zsidótól egészen a keresztény értelmiségiig, a kíváncsi ázsiai turistáig. Ezeket mind meg akarják szólítani, ami persze nem könnyű feladat, és az egyes célközönségek felé irányuló kommunikációk egymást kiolthatják.

Míg korábban csak zsidó múzeumokról beszéltek, ma már ezen belül eltérő műfajok alakultak ki:

zsidó történeti múzeum, judaikamúzeum, együttélés-tolerancia múzeum,

holokausztmúzeum, egy-egy zsidó közösség illetve ország zsidóságát bemutató múzeum, stb. Elvétve találunk zsidó művészeti múzeumot is, vagy akár temetőművészeti zsidó múzeumot is, mint például Boroszlóban (Wroclaw). Ez az új sokaság és specializáció már-már piaci helyzetet hoz létre a zsidó múzeumok és emlékhelyek között: egyesek elhalnak az újak felbukkanása miatt, jobb esetben átrendeződnek.

A nagy „disneyfikált" zsidó- illetve holokauszt múzeumok (Washington, Berlin, Varsó) mellett gyakran tovább élnek a szokványos zsidó múzeumok, melyeket nem ritkán identitásválság jellemez, mint például a varsói zsidó intézet múzeumát, mely nem találja helyét a Polin árnyékában. Hasonló válságban van a pozsonyi állami zsidó múzeum, melyet a zsidó hitközségé lekörözött szakmai oldalról, érdekes és informatív tárlatával, hiteles építészeti megoldásokkal az ortodox zsinagógán belül.

Különleges hely illeti meg az elhagyott zsinagógákat, melyeket gyakran szintén múzeum vagy emlékhely létesítése céljából újítanak föl. Bár ezekről viszonylag kevés szó esik a nagy nemzeti intézmények árnyékában, számosságuk és a fővárosoktól távol eső voltuk miatt igen jelentősek. A helyi lakosság köreiben emlékeztetnek az

egykori zsidó jelenlétre és mivel a költségvetés rendszerint szerény, a túlkapások is ritkábbak. Ezek az igazi újdonságok: a vidéki emberek a nagymamájuk zsidó szomszédairól tudhatnak meg valamit és érthetik meg a zsidóság hozzájárulását a közép-európai gazdasághoz és kultúrához. Egyben ezek az intézmények biztosítják a korábbi rendeltetését elvesztő zsinagóga, rabbiház vagy zsidó iskola továbbélését egy-egy kisvárosban.

Különös figyelem illeti meg a kombinált emlékhelyeket, melyek Magyarországon prominens helyet foglal el – ilyen a Páva utcai Magyar Holokauszt Központ, a még meg nem nyílt Sorsok Háza, illetve a leendő Együttélés Háza a Rumbach utcai zsinagógában. Ezen vállalkozások erőssége egy korlátolt történelmi hitelesség: A Páva utcában egy meglévő zsinagógára épült rá egy a Soát kutató intézmény, melyben a zsinagóga emlékhellyé válik, a zsidó jelen-nem-létet a zsinagóga földszintkén üvegpadsorok jelképezik – ezeket utóbb elmozdították. Függetlenül az új épület vitatható architektúrájától, a zsinagóga és annak udvara hitelességet kölcsönöz az épületnek. A Sorsok Háza esetében a huzavona, az ellentmondásos építészeti megoldások és a fenntartói oldalról tapasztalható bizonytalanságok ellenére még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy az épület elnyerje létjogosultságát. Rendkívüli potenciál rejlik a tőle csak néhány száz méter távolságra található Salgótarjáni utcai izraelita temető emlékhellyé tételében is, mely során hiteles felújítások, egyes épületek múzeumi hasznosítása tovább segítené az UNESCO világörökségi helyszínné válását, gazdagítaná Budapest zsidó emlékeinek sokszínűségét.

Összefoglalóul elmondható, hogy korunkra a zsidó múzeumokból és emlékezésből kavalkád lett, az egykor szövegre alapuló kultúrát képek, színek, fényhatások áradatával próbálják megjeleníteni. Félreértés ne essék, a zsidó anyagi lét tárgyainak bemutatása szükséges, hiszen e tárgyak alapján hitelesen rekonstruálhatók a zsidók korábbi mindennapjai, de a látvány nem válhat öncélú, üres ragyogássá. A nagy múzeumok esetében a minőségi mércét felváltotta a mennyiségi, a látogatók száma. A Disneylanddé válásban elvész a lényeg, a zsidóság térben-időben történő útkeresése, harca a fennmaradásért, mindennapjai, kultúrája és a hozzájárulása az emberiség életének jobbá tételéhez.



A bécsi középkori zsinagóga, amelyet beintegráltak a Museum Judenplatz épületébe



Fotó: László Mária

A varsói Polin múzeum farkasszemet néz a gettólázadás hőseinek állított emlékművel (balra). A hatalmas üvegdobozon vágott hegyszorosforma kapcsolódik az emlékmű trapéz alakjához (építész: Rainer Mahlamäki)

„CSAK NAGYON IDEALISTÁK HIHETTÉK, HOGY EZ A PROJEKT MEGVALÓSUL”

A Varsóban 2014 októberében megnyílt Polint, a Lengyel Zsidók Történeti Múzeumát választotta a 2016-os év európai múzeumának az Európai Múzeumi Fórum (EMF) zsűrije. A zsűri 24 ország 49 jelöltje közül választotta ki a győztest. A második világháború alatt a németek által létesített, majd földig rombolt varsói gettó szívében épített múzeum több mint 4 ezer négyzetméteres kiállítási területen mutatja be a lengyelországi zsidó közösség több mint ezeréves múltját. Interjú Barbara Kirshenblatt-Gimblettel, a múzeum igazgatójával.



– Milyen hosszú volt az út a *Polin* ötletétől a megvalósult zsidó múzeumig?

– Az ötletgazda Grazyna Pawlak volt, a Zsidó Történelmi Emlékezet Intézetének vezetője. Pawlak 1993-ban jelen volt Washingtonban a holokausztmúzeum megnyitóján, és az első gondolata az volt, hogy Lengyelországban egy zsidó történeti kiállítást kéne létesíteni. Ő ezt a Zsidó Történeti Intézet épületében képzelte el. A washingtoni múzeum igazgatója és mások azonban azt javasolták neki, hogy ne kiállításban, hanem egy egész múzeumban gondolkodjon. Grazyna ettől a perctől lett a lengyel zsidó múzeum szószólója – amit ő az „élet múzeumaként” képzelt el. Holokausztmúzeumra nem volt szükség – mivel gyakorlatilag egész Lengyelország egy holokausztmúzeum. Itt természetesen a haláltáborokra, a tömegsírokra, az erről való tudásra gondolok – még ha ez sokáig elfojtott tudás is volt is a kommunizmus alatt, amikor a holokauszt áldozatairól, legfeljebb, mint lengyel állampolgárokról beszéltek. Pawlak ötlete akkor merész elképzelés volt: nem az államhatalom, csak egy civil szervezet állt mögötte. Ezt azonban a lengyel értelmiségeik egy prominens csoportja erősen pártolta és ez idővel egyre nőtt. Varsó városa 1995-ben adományozott egy telket e célra a gettólázadás emlékművével szemközti téren. Ekkor az Intézet egy projektben vázolta elképzeléseit és nemzetközi támogató bizottságot hozott létre, olyan „nagyágyúk” részvételével, mint például Simon Peresz. Az Intézet pedig erkölcsi és pénzügyi támogatást is nyújtott a projektnek. 1996-ban Jerzy Halberstadt került a projekt élére. 2011-ig maradt és ő lett a múzeum első igazgatója is. Halberstadt lengyel zsidó történész, aki a washingtoni holokausztmúzeum számára gyűjtött anyagot a varsói gettóról. Halberstadt azzal kezdte, hogy felállított egy lengyel-amerikai történész vegyes-bizottságot: vázolják föl a leendő múzeum tartalmát. Egy igen alapos, 120-130 oldalas dokumentum született, amely jól összefoglalta a múzeum koncepcióját. Halberstadt ezután kidolgozta egy adatbázis alapjait: olyan fényképek, dokumentumok, naplók, levelek és tárgyak kerültek ide, amelyek a múzeum alapját adták volna. Mindezt digitális formában képzelték el. Ma már 60-70 ezer

tétel van az adatbázisban: sokaknak csupán a virtuális változata, mert az eredeti anyag nem volt mindig fellelhető. Ezután látványtervezőt választottak, ugyanis ezer év történetét csupán tárgyakkal elbeszélni nagyon nehéz. Hiszen az első hatszáz évből gyakorlatilag nem maradtak fenn tárgyak, legfeljebb néhány fémpénz. Márpedig az elbeszélés az elsődleges, a látogató az elbeszélésre figyel, így meg kell próbálni az ő fejével gondolkodni és az ő számára érdekfeszítő, sőt, provokatív kiállítást létrehozni. Egy multimédiás kiállításokkal foglalkozó brit cég, az Event Communication nyerte a megbízást, amely ezen a mesterterven dolgozott 2000-2004 között. A történészek, az adatbázis szakértői és a látványtervezők egy kb. 120 oldalas dokumentumot állítottak össze, amelyben a történeti ismereteket megpróbálták lefordítani egy kiállítás vizuális nyelvére. Eközben épületről még szó sem volt, így a tervezők fantáziáját semmi sem gátolta: megpróbálták az elképzelésekből és a rendelkezésre álló anyagból kihozni a legjobb „üzenetet". Ez volt 2004-ben. A pénz ebben a munkafázisban a Rotschild Alapítványtól, a német kormánytól, valamint egy szerencsejátékostól érkezett.

– Szerencsejátékostól?

– Az illető, Viktor Markovics Lengyelországban született, és az 50-es években kijutott az Egyesült Államokba. Briliáns matematikus, aki szerencsejátékosoknak írt programokkal szerzett nagy vagyont. Ő egymillió dollárral támogatta a programot 1999-ben – amikor még nem hogy épület, de mesterterv sem létezett. Ez valóban szerencsejáték volt részéről: nem tudhatta, van-e értelme az adománynak. Ezt akkor még mi sem tudhattuk. Ma úgy gondolom: amikor még sem pénz, sem terv, sem épület nem volt a láthatáron, csak nagyon idealista és valóságtól elrugaszkodott emberek hihették, hogy ez a projekt megvalósul. 1990-ben ez egy ötlet volt, 1996-ban már projekt. 1996-tól 2000-ig úgy dolgozták ki a forgatókönyvet és úgy állították össze az adatbázist, hogy nem voltak főállású alkalmazottak, hiszen nem volt intézmény sem. Talán egyedül Jerzy Halberstadt kapott fizetést. A látványtervezők néha dolgoztak, máskor leálltak. Én először 2000-ben hallottam a varsói zsidó történeti múzeum tervéről. Az ötlet tetszett, de irreálisnak tartottam. 2002-ben felhívott Jerzy Halberstadt Varsóból. Neki oroszlánrésze van a múzeum létrehozásában és azt hiszem, máig sem kapta meg a megérdemelt elismerést. Elmondta, hogy New Yorkba jön, szeretne velem beszélni, meg akarja mutatni a projektet. Meg is mutatta egy kis laptopon, amit én roppant izgalmasnak találtam. Erre meghívott Varsóba: töltsek ott egy hetet, ismerjem meg közelebbről a munkájukat. Elmentem, mindent végignéztem és úgy találtam, ez már komoly munka. Így hát kapcsolatban maradtunk, ők pedig 2002 és 2005 között befejezték a mestertervet. Amikor ez kész volt, New Yorkban is, Tel Avivban is bemutattuk a téma legjobb szakértőinek, tudósoknak, tudós társaságoknak, megpróbáltunk támogatókat szerezni. Így tehát először volt az elképzelés, aztán a pénz a forgatókönyv és az adatbázis kidolgozásához, aztán a pénz a mesterterv kidolgozásához. Ezután nem tudtuk, hogy fogunk továbblépni. De az optimizmus és az idealizmus, a hit és az elszántság hajtott bennünket. 2005-ben Jerzy, hóna alatt a mestertervvel bekopogtatott a varsói polgármesteri hivatalba és a Nemzeti Örökség Minisztériumába. E két intézménnyel a Zsidó Történelmi Intézet partnerségre lépett. És a terv bírta három egymást követő köztársasági elnök támogatását – a két nagy riválisan párt részéről egyaránt. A megállapodást 2005-ben az akkori kulturális miniszter Waldemar D¹browski írta alá. Ekkor alakult meg a *Zsidó múzeum lengyel barátai* nevű csoport is, olyan tagokkal, mint pl. Andrzej Wajda. 2005-ben hirdették meg az első pályázatot egy épület megtervezésére, amelyre 250 pályamű érkezett. 11 pályázótól kértek részletes pályázati anyagot és végül egy finn építész lett a győztes. Mivel az építésznek a mestertervet kellett figyelembe venni, elmondhatjuk, hogy a múzeum „belülről kifelé" épült meg. És amikor már megvolt a kiállítás és az épület terve is, akkor kezdhettünk neki a fundraising munkájának. Ez azonban igen lassan ment.



Múzeumenteriőr

– Hogyan döntötték el, hogy a lengyel zsidó történelemben mekkora részarányt kapjon a holokauszt?



Rekonstruált zsinagóga a múzeumban

– Kezdettől fogva az volt az elképzelésünk, hogy a lengyel zsidók ezeréves történetét mutatjuk be, amelyben egyik korszak sem fontosabb a többinél. Otto Ranke, német történész bonmot-ját vettük alapul: az örökkévalóságtól minden korszak egyforma távolságra van. Tehát ezer év és a lengyel történelmi területek voltak a „célkeresztben". Az ezer év egyedülállóan hosszú időszak, mert Európának talán egyetlen országa sincs, ahol a zsidók ezer éven át folyamatosan jelen lettek volna. Mindenhonnan kiűzték őket valamikor, és ilyenkor Lengyelország volt számukra a biztos menedék. Lengyelországban nem voltak vallásháborúk. Konfliktusok voltak, néha rendkívül véres konfliktusok, de kiűzetés soha.

– A lengyel sajtóban voltak viták a múzeum koncepciójáról?

– Magam is meglepődtem, mekkora figyelmet kapott a múzeum a lengyel és a nemzetközi sajtóban. És mindez nagyon pozitív volt, holott korábban voltak fenntartások: maga a köztársasági elnök is aggodalmát fejezte ki, hogy a múzeum negatív fényben tünteti majd föl a lengyeleket. Az ő reflexei is azt súgták, mint minden lengyelnek: ha a lengyeleket és a zsidókat együtt említik, ott csak antiszemitizmusról és a holokausztról lehet szó.

– A lengyel értelmiségiek, véleményformálók is így gondolták?

– A politikusok egy része aggódott, és a jobboldali történészek is. Egyikük ugyanakkor a megnyitó előtt írt cikkében megfogalmazta, milyennek szeretné látni a múzeumot, és optimizmusát hangoztatta, hogy a bemutatott történet „tisztességes" lesz. Amit úgy értett, hogy az egész történet a testvériségről és megértésről szól, amit kisebb jelentőségű erőszakos epizódok tarkítanak. Persze az erőszakos epizódok számunkra egyáltalán nem voltak mellékesek – de nem is képezték a történet lényegét. Ugyanakkor a külföldi – főleg amerikai – zsidók igen szkeptikusak voltak: azt mondták, hogy itt a lengyel történelem tisztára mosásáról lesz szó, az amerikai zsidók pénzének kicsalogatásáról, lengyel állami önfényezésről, turistacsalogató propagandáról. De egyik félelem sem bizonyult igaznak és mindkét részről elámultak, amikor a múzeum elkészült.

– Milyen kritikai hangok szólaltak meg, miután megnyílt a múzeum?

– Sokféle kritikát kaptunk. Az egyik úgy szólt, hogy nem elég hangsúlyos az antiszemitizmus és az asszimiláció bemutatása. Ezt a „lengyel-zsidó viszony" felfogás hívei hangsúlyozták. Komorowski köztársasági elnök is azt kifogásolta, hogy a múzeum nem hangsúlyozza az asszimiláció jelentőségét. Mi azonban semmiképpen sem akartuk ezt a középpontba állítani. Mások az olyan lengyel nemzeti ikonok – költők, írók, filmrendezők, stb. – bemutatását hiányolták, akik történetesen zsidónak születtek. Ismét mások a lengyel antiszemitizmus történetét hiányolták: számukra a lényeg a lengyel társadalom szembesítése volt saját antiszemitizmusával és a holokausztban játszott szerepével. Ők a múzeum küldetését mindenekelőtt abban látták, hogy a lengyel felelősségről szóló vitát erősítsék, a lengyel köztudatot ebbe az irányba mozdítsák. Ezek az értelmiségiek mindenekelőtt Jan Gross könyveit tartották szem előtt. Számos kiemelkedő tudóst hívtunk meg: mondjanak véleményt a kiállítás koncepciójáról. A Héber Egyetem egyik történésze azt javasolta, hogy a két háború közötti korszakot bemutató rész egynegyedét a lengyel antiszemitizmus bemutatásának szenteljük.

Mi azonban ezt elleneztük: számunkra az együttélés, konfliktus, verseny, antijudaizmus, antiszemitizmus mind folyamatos részei az egész narratívának. És ahol utóbbi hangsúlyossá válik (vérvádak, zavargások, pogromok, rasszista antiszemitizmus megjelenése, stb.), ott ezt mi is az előtérbe helyezzük. De mindez folyamatos része a narratívának. Így például a kielcei pogrom bemutatásakor a kor légkörét akartuk érzékeltetni, ezért az akkori értelmezésekből mutatunk be négyet: mit mondanak a kommunisták, a lengyel földalatti ellenállás, mit mond az egyház, és mit a független értelmiségiek? Az egyik szakértő ezzel kapcsolatban nagyon szkeptikus volt: „Szóval vállalja a kockázatot, hogy a látogatók a maguk téves módján értelmezik majd a történetet?" Mi azonban jobban bízunk a látogatóinkban, a kiállításunkban, és főként abban, hogy ha éles viták, eszmecserék zajlanak, a kiállítás képes az önkorrekcióra. Mások azt mondták: a kiállítás sikeres lesz, és éppen ez a baj. Miért? Mert a lengyel látogatók azzal a tudattal mennek majd haza, hogy a múlt, amit láttak, maga volt az aranykor, ahol akadt ugyan egy-két nehezebb pillanat, de az egész szép volt, le lehet zárni – megbékélnek, és nem derül ki az igazság.

– És mit gondol, milyen benyomásokkal távozik az átlagos lengyel látogató a kiállításról?

– Először is azzal, hogy amit látott, az a lengyel történelem. Amúgy készül a lengyel történelem múzeuma is, amit 2018-ban akarnak megnyitni. Az a lengyel nemzet és a lengyel állam múzeuma lesz. Nálunk azonban rádöbbenhetnek, hogy a lengyel történelem nem csupán a nemzet és az állam, hanem számos kisebbségének történelme is. Hiszen Lengyelország volt az egyik legsokszínűbb ország Európában: éltek itt katolikusok, tatárok, karaiták, zsidók és protestánsok mindenféle változatban.

– Milyen nagy volt a csapat, amelyik a kiállításon dolgozott?

– A tudományos „kemény mag" 12 emberből állt. Így pl. a középkori részt Hanna Zaremska vezette, de nagy csapat dolgozott a keze alá: ezek régészek, numizmatikusok, történészek voltak, mások kutatásokkal, az anyaggyűjtéssel és vásárlással, a jogok megszerzésével foglalkoztak. Ebben a háttércsapatban több mint százan voltak. Volt, aki a női imák szakértője volt, más a 18. századi vérvádaké. Hanna Zaremska lengyel és zsidó. A korai modern periódus felelőse Adam Teller brit izraeli és jelenleg Amerikában él. Két fő munkatársa egy lengyel, illetve egy amerikai zsidó történész volt. A csapat tehát igazán nemzetközi.

– Megítélése szerint mennyire illeszkedik a *Polin* a lengyel kulturális és közéletbe?

– Az érdeklődés hatalmas, évente 5-600 ezer látogatót fogad a múzeum. Amerikában sincs egyetlen zsidó múzeum, amely ennyi látogatóval büszkélkedhetne.

– Mi a helyzet a kollaboráció és a lengyel felelősség kérdésével a mai lengyel közéletben?

– Ez hatalmas és roppant szenzitív kérdés. A vitát úgy 15 évvel ezelőtt Jan Gross *Szomszédok* c. könyve indította el. Ezt mozifilmek és színdarabok követték, valamint számos tudományos mű. Anna Bikont kitűnő könyve, a *Crime of the Silence* például kimutatja, hogy a jedwabneiek mindig is tudták, ki követte el a gyilkosságokat. És akad egy-két olyan egykori bűnös, akinek a gyerekei ma ezt a bűncselekményt próbálják feltárni és szembesíteni a lakosságot mindezzel. Így került sor például a jedwabnei emlékmű szövegének megváltoztatására. Az eredeti szöveg szerint a város zsidóságát a németek ölték meg – ami nem igaz. 2000 táján kezdték követelni, hogy változtassák meg a szöveget, ami meg is történt, méghozzá így: a zsidókat megölték. Az emlékműnél évente tartanak megemlékezést, ahova azonban a jedwabneiek nem mennek el. Így tehát egyfelől valóban nagy az érdeklődés, és a téma komoly feldolgozása folyik. A másik oldal ennek épp az ellenkezője: pozitív képet akar festeni Lengyelországról. A jelenlegi kormány ezt támogatja. Alapvetően két paradigma érvényesül tehát: az egyik, amit a jelenlegi nacionalista jobboldal a „szégyen pedagógiájának" nevez. Szerintük a lengyelek zsidóellenes bűneit túlhangsúlyozzák. A másikat Adam Michnik fogalmazta meg: ő az Ártatlanság Diadala (Triumphalism of Innocence) kifejezést használta. Ennek az oldalnak a történelemképe ugyanis a hősiesség és áldozatiság. Az áldozatiság megfelel az általános lengyel történelemképnek, miszerint „Lengyelország a népek Krisztusa". Eszerint a csatákat a harctéren elvesztettük, de a becsület mezején megnyertük. Erről szól például a varsói felkelés múzeuma.

Gadó János – Szántó T. Gábor

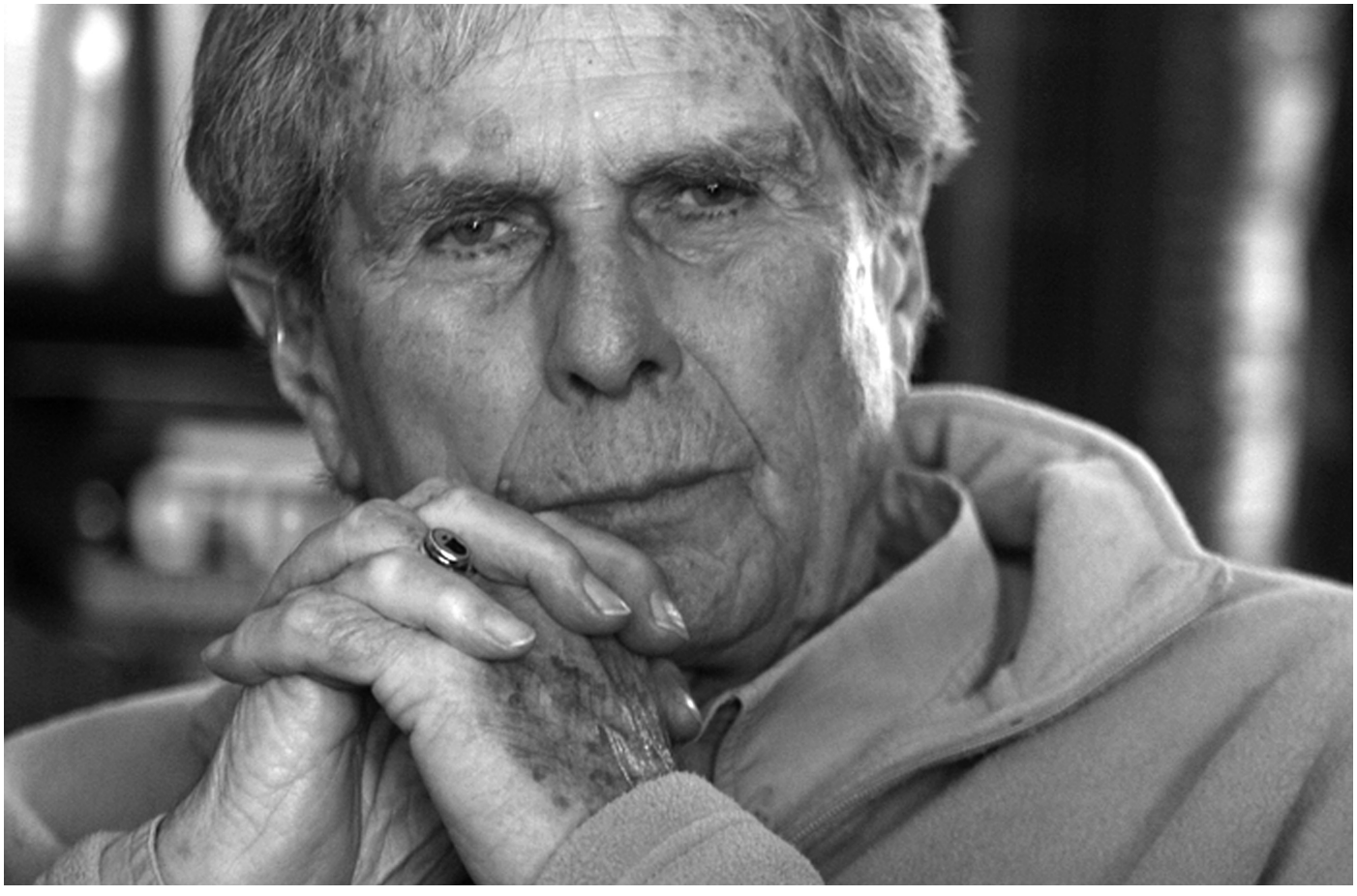
Terjedelmi okokból az interjú rövidített változatát közöljük, a teljes szöveg a Szombat honlapján olvasható:
http://www.szombat.org/politika/csak-nagyon-idealistak-hihettek-hogy-ez-a-projekt-megvalosul

Az együttélés, konfliktus, verseny, antijudaizmus, antiszemitizmus mind folyamatos részei az egész narratívának.

Szombat az interneten

1956, a Zsidó Világkongresszus és Izrael | A Népszabadság elhallgattatására | Radvánszki Péter: Prófétai újságírók | Jair Lapid: Az Unesco eltörli a történelmet |

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!



„SZERETJÜK A MAGYAR SZENVEDÉSTÖRTÉNETET SPECIÁLISNAK TEKINTENI”

Görgey Gábor íróval, volt kulturális miniszterrel beszélget Várnai Pál

– Íróként az Ön kedvenc műfaja a dráma, összesen 25-öt írt, a magyar irodalomban pedig meghonosította az újkori abszurd drámát. Kitüntették számos díjjal. Milyen eredményeire volt a legbüszkébb minisztersége alatt?

– Célom az volt, hogy demokratizáljam a kultúrára fordítható támogatásoknak s azok elosztásának a rendszerét. Bogyay Katalinnal, a Londoni Magyar Intézet igazgatónőjével együtt megszerveztük a Magyar Magicet, a nagysikerű angliai kulturális évet. Rendbetettem a filmek körüli zűrzavart és létrehoztam egy filmtörvényt. Jelentősen megemeltem a színházak és zenekarok támogatását.

– Beszéljünk most régi történelmi családjáról!

– Családom valóban régi, az első kimutatható őst 1092-től jegyzik.

– Görgey Guidó, az ön unokabátyja, szintén nemesi származású katonatiszt társával, Thassy Jenővel, nem kevés kockázatot vállalva, 1944-ben sok zsidót mentett. Sajnos Szerb Antal és Halász Gábor esetében ez nem sikerült.

– De sikerült kihozniuk zsidókat és más üldözötteket az Óbudai téglagyárból. Gyártottak hamis papírokat is, lakásokat béreltek ki családoknak. Guido érdemeit a Rákosi rendszer Recskkel „jutalmazta". Szabadulása után haláláig New Yorkban élt. Egyébként Guido önéletrajzi könyvét én mutattam be.

– Görgey Artúr, az ön dédapjának testvére megkerülhetetlen. Ön is Artúrnak született, és Sík Sándor papköltőnek, Radnóti Miklós mentorának a tanácsára változtatta a nevét Gáborra.

– Sík csodálatos módon megúszta mind a náci, mind a Rákosi rendszert, majd a Vigília szerkesztője lett. Igaza volt, hogy egy közszereplő, egy író ne használjon foglalt történelmi nevet.

– Görgey Artúrról drámát írt, amelyben az idős Görgey megidézi és beszédre bírja számos hajdani kortársát.

– Ebben a drámában benne van egész életem vívódása, mert, bár publicisztikai polémiába többször bocsátkoztam az „áruló" igaztalan vádja miatt, mindig menekültem az elől, hogy szépirodalmi műben örökítsem meg alakját. Végül, 2012-ben úgy éreztem, hogy nem halogathatom tovább, hogy egy opussal ne áldozzak e különleges személyiség emlékének. A darab fő témája az árulás, amivel Kossuth vádolta őt azért, hogy Világosnál letette a fegyver, holott ebben előre megegyeztek. Ha valaki vétkes volt a vereségben, az Kossuth volt, rossz döntéseivel, Dembinszky kinevezésével, aki elvesztette az utolsó ütközetet. Kossuth külföldre menekült s Bulgáriába érve árulónak nevezte Görgeyt, ezzel életre szólóan megbélyegezte.

– Ön katonai családból származik s szintén katonatiszti pályára szánták. Ehelyett a bölcsészetet választotta.

– Igen, a családunkban sok volt a katonatiszt. Apám még a Monarchiában végezte el a katonai akadémiát, nagyapám meg császári altábornagy volt. Ha nem jön közbe az 1945-ös felszabadulás, amelyet sokakkal ellentétben annak tartok, az azt követő megszállás ellenére, talán másként alakul az életem…

– Jó hallani, hogy így gondolkodik, holott családja hamarosan osztályellenséggé vált. Beszéljünk A kivégzés éjszakájáról, utolsó regényéről, melyet 2015. március 19-én fejezett be…

(Folytatás a következő oldalon)

Weiner Sennyey Tibor

Aleppó

Mert kétszázezer. Azért a kétszázezerért… –
gondoltam, ahogy végignéztem hízott testeken,
hallottam zsíros szavakat s műszeráfként rengő
műanyag szemét hegyén terjedő
olajos szellemek mellett úszott bánatom.
Nem tudok már örülni semminek,
míg azt a kétszázezret homok és tűz
nyeli el. Írd és mondd: kétszázezret.
Temesd tenyeredbe arcodat, de akkor is
látni fogod, hogy a háború nem ért véget,
csak globálisra tártuk a lokális frontokat.
Kétszázezer – ismételd sziszegve fogcsikorgatva,
aztán rendelj egy italt, vásárolj, nyaralj,
légy önfeledt, gyakorold az öröm kultúráját,
jöjj és lásd:
mi hétmilliárdan az a kétszázezer vagyunk,
és nincs köztünk senki de senki,
aki le merné írni, ki merné mondani:
mi mindannyian Aleppóban lakunk.
Aztán egy angyal lépett hozzám, kegyetlen rózsa
kibomló ajkán és szavaiban tövises koszorú
az azúr kegyelem lehelete, mely rám borult,
mint emlék és mint varázslat, hogy lássam
az emberben felsikolt álmából az állat,
vért szagol, húst akar, szomját nem oltja égő áldozat,
és hogy erre már tudod, hogy nincs bocsánat,
hogy szerencsés kit még családja kapar el,
de a legtöbbnek csak egy nagy közös gödör jut,
melyet végül nem más temet be
csak az együttérzés hiánya.
Kétszázezer? – kérdem az angyalt felettem.
Hétmilliárd. – válaszol türkiz pillantással.
Emberek. – fogom könyörgőre.
Lelkek. – semmisít meg.
Ami eddig volt nincs többé
és innentől még az eddiginél is nehezebb.
Kelj fel, járkálj csak, élj és emlékezz:
nem csak azzal a kétszázezerrel
és nem csak a hétmilliárddal
történik mindez, hanem veled.

Ližnjan, 2016. augusztus 3.

– Teljesen véletlen volt, amire akkor döbbentem rá, amikor pontot tettem a könyv végére.

– A fülszöveg szerint, ha tanulmányt készítene ebben a témában, azt a címet adná neki: „A szalon-antiszemitizmustól Auschwitzig és tovább." Ez azt a gondolatot ébreszti bennem, amit 1945 után mondott valaki: most megint lehet tisztességesen antiszemitának lenni.

– Szerintem az már maga nonszensz, hogy lehetséges tisztességes módon antiszemitának lenni. Hadd idézzek most én. Szakonyi Károly barátommal utaztunk egy finnországi írótalálkozóra. Vonatban ültünk, kinéztem az ablakon és azt mondtam: a szovjet birodalom felbomlása óriási esemény, de számomra személyes elégtétel is, mert végre lehet tisztességesen polgári baloldalinak lenni.

– Érdekelne, hogy miért ezt a keretet választotta a regény számára. Felkeresi egy ismeretlen férfi, elmeséli az életét, s kéri Önt, hogy írja meg az ő történetét.

– Örülök, hogy rákérdezett. A téma nehezen elmesélhető volta miatt, a bennem régóta készülődő regényt akkor tudtam megírni, amikor ezt a távolságtartó formát megtaláltam.

– A regény egyik fontos kérdése az apa-fiú konfliktus. Az apa Horthy egyik „királycsinálója", a véreskezű Prónay Pál hajdani fegyvertársa, a fajvédők szimpatizánsa. De Hitler hatalomra jutása és Gömbös nácibarát politikája már erőteljes ellenállást vált ki belőle. Viszont a zsidótörvényeket, melyek az auschwitzi tragédia előjátékai voltak, tudomásul veszi.

– Eleganciából és úri finnyásságból a nácizmus és Hitler személye elfogadhatatlan és megvetett jelenség volt számukra. Ez azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy a zsidósággal szemben tartózkodóan viselkedjenek. Ezt nevezem én a történelmi úri osztály skizofréniájának, amelynek maga Horthy volt a jellegzetes figurája, miközben baráti köréhez számos zsidó nagytőkés is tartozott. A regény írása közben magam is megpróbáltam ezt megérteni és megértetni. Mert szembenézés a bűnnel, azóta sem történt. Sőt '45 után ezek az emberek maguk is üldözötté váltak.

– A felelősség kérdése kimondatlan?

– Igen, mert a szalon-antiszemitizmus és Auschwitz között senki nem mondta ki az összefüggést.

– Amit talán egy másik eufémizmussal jóviális antiszemitizmusnak is neveznek.

Még egyes zsidó barátaim is szívesen tesznek jóviális antiszemita megjegyzéseket.

– Még egyes zsidó barátaim is szívesen tesznek jóviális antiszemita megjegyzéseket. Én pedig arra kérem őket, hogy az én házamban ezt ne tegyék. Ez megint egy másfajta skizofrénia.

– Írásainak egyik visszatérő témája az Ön által is megtapasztalt kitelepítés. Családjukat 1951-ben vitték el. Ezt a témát más műveiben is feldolgozza, így a *Galopp a Vérmezőn* című drámájában, és a *Volt egyszer egy Felvidék* című regényében.

– Ez az én „Utolsó jelentés Atlantiszról" című ötkötetes nagyregényem, melyet 12 éven át írtam. Utolsó darabja az Adria szirénje, amely megjelenésekor az év könyve lett.

– Származása okán, még 1951 évi kitelepítésük előtt, az egyetemről is kirúgták. Trianon, holokauszt, kitelepítés – valóban megbűnhődte e nép a múltat s jövendőt?

– Kétségkívül, de mi szeretjük a magyar szenvedéstörténetet speciálisnak tekinteni. Ám ha belenézünk a különböző nemzetek történetébe, azt látjuk, hogy szinte minden országnak megvan a maga szenvedéstörténete. Kölcsey nagyon szépen megfogalmazta a Himnuszban az önsajnálatot, s ez ránk nagyon jellemző, mintha a magyar sorscsapások különlegességek lennének.

– S ezt a politika alaposan ki is használja.

– Mi vagy áldozatnak tekintjük magunkat, vagy romantikusan idealizáljuk a múltat. A németek példaként szolgálhatnak arra, milyen kíméletlenséggel tudtak szembenézni náci múltjukkal. A mai magyar hivatalos történetszemlélet viszont felmenti az országot a második világháborúban történtekért. Sőt, a rendszerváltás eufóriája után kénytelenek vagyunk megélni az elképzelhetetlent, az antiszemitizmus mocskos reneszánszát. Regényemnek ez a másik fő mondanivalója.

– Végül, mint egy nagy történelmi család sarját, hadd kérdezzem meg egy másfajta felelősségről, a volt földesúri osztály felelősségéről a szegényparasztság, a jobbágyság sanyarú sorsáért.

– Ebben viszont büszkélkedhetünk a múltunkkal, mert nekünk volt Széchenyink, Wesselényink, Eötvösünk. A 19. századi magyar arisztokrácia ebben nagyon jól vizsgázott, legjobbjaik közül kerültek ki azok, akik az ország modernizálásában, a magyar ugar európaizálásában kiváló munkát végeztek. A 20. században pedig itt volt Károlyi Mihály, aki nemcsak beszélt a földosztásról, hanem saját birtokait is felosztotta. Sajnos, ma nem becsülik őt érdemei szerint.

Könyveket, könyvtárakat vásárolunk.
Ingyenes kiszállás, azonnali fizetés • Telefon: 06-30/256-1640.

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149, 210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

Schiller Autó Család



SCHILLER SZERVIZEK
ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

Schiller Opel · Škoda Palotája · Toyota Super · Fiat Schiller · Fiat Schiller · Schiller Karambolos Centrum · Service · Bosch Service

MÁRKASZERVIZEK ÉS TÍPUSTÓL FÜGGETLEN SZERVIZSZOLGÁLTATÁSOK BUDAPESTEN, HAT HELYEN!

· IV. ker. Külső Váci út 20.
· XIII.ker. Váci út 113.
· XIII. ker. Dráva u. 18-22.
· IV. ker. Fóti út 143.
· XIV. ker. Tengerszem u. 59/A.
· XV. ker. Szentmihályi út 142.

Több, mint 25 éves tapasztalat! www.schiller.hu

A KULTÚRA HIDAT TEREMT KÖZÖTTÜNK!

Flódni · Macesz · Klezmer · Radnóti Zsinagóga · Menóra · Purim · Gerschwin · Kabos · Városfelfedező séták · Hagyomány · Chagall · Rejtő · Nagyvilág · Határtalan kirándulások

TÁMOGASSA ÖN IS A MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS EGYESÜLET MUNKÁJÁT!

MAZSIKE
MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS EGYESÜLET

www.mazsike.hu

ZsiFi

www.zsifi.org

V. BUDAPESTI ZSIDÓ FILMFESZTIVÁL

2016. NOVEMBER 17-20.

MŰVÉSZ MOZI

KINO CAFE MOZI

Szervezők:

American Jewish Joint Distribution Committee

JDC

mazs alapítvány

Bálint Ház
a hely, ami összehoz

Judafest
A ZSIDÓ KULTÚRA ÜNNEPE

Partnerek:

BUDAPESTFILM ZRT.

MŰVÉSZ ARTMOZI

KINO CAFE ARTMOZI

GOETHE INSTITUT

hosszúlépés járunk?

MTVA

centropa

Médiapartnerek:

közösség-kultúra-közélet
KIBIC MAGAZIN
www.akibic.hu

szombat
Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Klubrádió

9 770865 384003 16009

nka